

S Z E K F Ü G Y U L A

A TÖRTÉNETÍRÓ ÉS NEMZETNEVELŐ

60.
SZÜLETÉSNAPIJÁRA

KIADJA A

MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

1943 MÁJUS

Kiadó: Ángyán Pál
Tipográfiai Műintézet (Fel.: Maretich József) Budapest, V. Báthory-u. 18.

ELŐSZÓ

Amikor Szekfű Gyula hatvanadik születésnapját üli, nem maradhat el üdvözlésével a Magyar Szemle körül tömörült írók társasága sem, hiszen ezen folyóíratra Szekfű Gyula hosszú éveken keresztül annyi gondot fordított és írói gárdájának kiválasztása és irányítása különösen szívügye volt.

A Magyar Szemle ez alkalomból ünnepi megemlékezést ad ki, amelyhez előszót írni mint a szerkesztőbizottság elnökének, nekem a feladatom, amit annyival szívesebben teszek, miután éveken keresztül Szekfű Gyulával együtt és mellette vettem részt a Szemle irányításában.

A vele való együttműködés nem volt nehéz feladat, hiszen az én részemről ez a munka abban merült ki, hogy időről időre megbeszéltük a főbb elvi szempontokat, amelyek az előtérben álló közéleti kérdések tárgyalásánál eldöntendők voltak és ha néha szükségesnek látszott, gondoskodtunk arról, hogy egyes fontosabb közéleti kérdések a közvélemény tájékoztatása és irányítása végett diskuszió tárgyává tétessenek és napirenden tartassanak.

Szekfű Gyulának azonban, de éppúgy jó magának is, sohasem volt az a szándékunk, hogy eltekintve a főbb irányítástól, a magunk véleményét a részletekben is ráoktrojálni akarjuk a Szemle írói gárdájára. Hiszen a Magyar Szemlének sohasem lehetett az a célja, hogy akár a Szekfű, akár az én politikai nézeteimnek legyen a rivaldája, hanem inkább olyan „tribune libre”-féle akart lenni, ahol a közéleti kérdések emelkedett hangú, de szabad megvitatására adatik alkalom, amennyiben ennek a szabadságnak felhasználása összhangban áll a legfőbb nemzeti érdekek tízparancsolatával.

Amennyire liberális volt Szekfű különben a Szemle szerkesztésénél, épp oly szigorúan megkövetelte ezért minden írótól, amikor közéleti kérdésekhez szól hozzá, a legfőbb nemzeti tízparancsolat betartását.

Az az etikai magaslat, amelyben ő maga is mindig mozgott, amikor akár mint történetíró, akár mint publicista a magyar közélet bármely kérdéséről nyilatkozott, példaadó lehetett a Magyar Szemle írógárdájának minden tagjára nézve.

Szekfű minden megnyilatkozásában valóban a nagy Széchenyi etikájának szelleme lüktet, amelynek első parancsszava az, hogy: „mondd a nemzet szemébe az igazat, még ha az kellemetlen és nem is hízelgő a nemzetre nézve”.

A romantikus történetírástól ennek meg felelőleg, amely oly hosszú ideig volt nálunk divatos és oly sokban akadályozta multunk és jelenünk helyes felismerését, Szekfű Gyula valóban messze eltért, ami oly korban, amelyben a vótumok többségét

szolgáltató társadalmi osztályoknak, vagy magának a nemzetnek való alacsony hízelgés, bűneinknek és hibáinknak mindenáron való mentesítése, sőt gyakran a felmagasztalása is a közélet szereplői között soha nem látott méreteket öltött, valóban a legnagyobb szükség, de egyúttal önmegtágadásban járó erény is volt.

Es ha igazmondó volt Szekfű a múltra nézve, *lehetett* volna-e más a jelenre vonatkozólag, amelynek képét az olvasóközönség számára nem levéltárak porladó aktáiból, hanem az eleven élet dokumentumaiból állíthatta össze mint publicista? Nem! Szekfű mint publicista is mindig elsősorban az igazságot kutatta és azt ki is merte mondani, tekintet nélkül arra, hogy milyen következményekkel járt őszintesége személyére nézve.

Ezek között az igazságok közöt lehettek, sőt bizonyára voltak is egyesek, amelyekkel nem mindenki értett egyet, de még akkor is a meggyőződés erejével hatva, új gondolatok ébresztésével, termékenyítőleg hatottak közéletünkre.

Annyiban nagyobb volt Szekfűnek és a Szemlének is a hatása olvasóközönségére, mert a közélet kérdéseire, minden pártpolitikai elfogultság fölött állva, a nemzeti politika legmagasabb szemszögéből igyekeztek hozzászólni, úgyhogy a pártpolitikától megmétélyezett közéletünk sivár pusztaságain valóóságos oázisként hatottak gyakran Szekfű előtérbe tolt szempontjai.

Messze vezetne, ha írásainak hatását közéletünkre és jelentőségüket nemzeti életünkben részletekbe menően elemezni akarnám. Ez nem az előszó

írójának, hanem alábbi munkatársainknak feladata. Arra kérem Szekfü Gyulát, fogadja ez évforduló alkalmából szeretettel tisztelői és tanítványai szerény ünnepi hódolatát és fogadja úgy, mintha ezzel hozzá azt a kérést intéznék, hogy ajándékozza meg a Magyar Szemle írói gárdáját bizalmával, úgy mint eddig, és mutasson nekik ezentúl is irányt, tanítsa, vezesse őket, hogy hasznos munkát végezhesenek a nemzet számára.

Gróf Bethlen István

ÉVFORDULÓN

Tudósok, írók hatvanadik-hetvenedik születésnapját megünnepelni bevett szokás. Érthető, ha egy köztisztelőben álló ember tisztelői, tanítványai, barátai keresik az alkalmat arra, hogy a nagyközönség előtt elmondják, mit köszönhetnek mesterüknek, és még érthetőbb, ha az ünnepeltnek jól esik ez a többnyire társadalmi formákat öltő tiszteletnyilvánítás, mely sokszor elosztatja kételyeit önmaga értékével szemben és meglelégedéssel tölti el, mikor az ünneplő csoportosulás mintegy ráteszi a koronát életművére.

Szekfű Gyula esete egészen más. Mi hozzá közel állók tudjuk, hogy ő, akinek gondolatain egész nemzedékek, sőt az egész nemzet okult és nevelődött, mindenképpen el akarja kerülni az alkalmi ünnepeltetést, és tanítványainak sem sikerült rávenniök arra, hogy tűrje el egy emlékkönyv kiadását, hol dolgozataikkal bizonyíthatják, mit jelentett tanítása szellemi fejlődésükben. Szekfű, aki a Trianon utáni kort éppen azért nevezte el neobarokknak, mert a hiú önkultuszt jellegzetes vonásnak ismerte

fel benne, nem bírja el az ünneplést, mert míg szerénysége miatt szenved a dicséretök özönében, addig érzi, hogy e megnyilatkozások sablonos formái sokszor csak sivár közömbösséget, fáradt unottságot takarnak. És mégis, bár tudjuk, hogy ez a mi kis házi ünnepünk, mely elsősorban a Magyar Szemle alapítójának szól, csak kedvetlenséget fog neki okozni, úgy érezzük, tartozunk vele nemcsak neki, hanem önmagunknak és a magyar közönségnek is: annak is, amelyik tiszteli, annak is, amelyik nem ismeri, de annak is, amelyik azzal mutatja meg nagyságát, hogy támadásai állandó céltáblájául választotta.

El kell mondanunk újra meg újra, — s ez az alkalom ezúttal a 60. év fordulója — mit jelent az ő tudományos és nemzetnevelői munkássága a magyarságnak, és hozzá kell járulnunk ahhoz, hogy gondolatait ismételve, az ő legsajátabb misszióját szolgáljuk. Ezért kell az ünnepeltnek is ezt a szerény tiszteletadást megbocsátania, hiszen a misszionáriusnak sem lehet közömbös, ha gondolatait, melyekbe egész lelkét beletette, mások is hirdetik, terjesztik, népszerűsítik.

De kötelességünknek éreztük ezt a megnyilatkozást már csak azért is, mert tudjuk, hogy eszközökben éppen nem válogatós ellenfelei sokak szemében eltorzították képét, viszont az ő tárgyilagosságra törő, az eszményi célt soha szem elől nem tévesztő szelleme nem találja fontosnak, hogy ócsárlóihoz leereszkedjék, vagy pláne, hogy vitába szálljon velük. (Inkább nem olvassa őket.) Így hát másoknak kell felvilágosítaniuk a közönséget, ha a rossz-

akarató rágalom és az elvakult indulat fantazmagóriáit — nem erős szavak ezek, ha a Szekfű-ellenes irodalomról szólunk — akarjuk eloszlatni.

Tanítványai és régi munkatársai mondják el alább, mit jelent Szekfű Gyula a tudományban, az egyetemi tanszéken, a magyar publicisztikában és irodalomban. Nekem, a régi barátnak kényesebb feladat jutott: képet adni az emberről, akiről csak azért van annyi téves nézet a köztudatban, mert nagy sikerrel tudja elrejteni minden személyes vonását hatalmas munkássága mögé, ami tudvalevőleg nem korszerű jelenség.

Ha az ember „faculté maîtresse”-ét keresem, azt hiszem, nem csalódom, ha azt rendkívül fejlett erkölcsi érzékében ismerem fel. Az élet keserű tapasztalatai, a magyar történelem szemléletének komor, sokszor kétségbeejtő tanúságai, a szomorú nagy magyar szellemekkel való állandó érintkezés kétségtelenül fejlesztő hatással volt ennek az erkölcsi szemléletnek a kialakulására. De egészen bizonyosan mélyen gyökerezett benne már azelőtt is, természeti adottság kell hogy legyen nála.

Szekfű Gyula tehát mikor embereket, sorsokat önmagában vagy műveiben mérlegre tesz, ösztönösen, mély intuícióval látja meg bennük az erkölcsi fogyatékoságokat: az erkölcsi kritika valóságos zsenijének bizonyul. Leküzdhetetlen ellenszenvet érez minden, akármilyen ügyesen leplezett, altruizmus álarcában jelentkező, sokszor önáltató önzés, becstelenség, hazugság iránt, de mint szemlélődő, befelé élő ember megfigyeléseit önmagába temeti, hogy mint író aztán elvi jelentőségű kritikájával

gyengítse a közt is illető erkölcsi defektusok romboló hatását.

Am ugyanolyan ösztönösséggel, de meleg szeretettel, mély együttérzéssel vonzódik azokhoz az élőkhez és holtakhoz, akik magasabb szellemiségüket nemesítik meg Istentől kapott erkölcsi kiválóságukkal és ugyanúgy azokhoz is, akik egyszerűen csak becsületesek és szerény életkörükből tisztességgel végzik el hivatásbeli kötelességeiket. Az ő lelkéhez egészen közel áll Széchenyi, Deák, Vörösmarty vagy Petőfi lelki tisztasága, mély erkölcsiisége, de ugyanakkor megható gyöngédséget mutat a kisember iránt, mert a sofförben, pincérben, napzárásban is érzi a magasabb erkölcsi értéket, amit az a kisember jelent azokkal szemben, akik a közélet porondján ágálnak, mint a hazug konvenciók élősdierei. Nem azért, mert a szívéhez közelebb, mert munkás, kisiparos vagy földműves, hanem azért, mert jóra való ember.

Milyen természetes álláspont volt ez valamikor, és milyen ritka ma!

Szekfü Gyula demokráciája tehát nem ideológiai, hanem keresztény, emberi s aki ezt nem érti meg nála, soha semmilyen művét nem foghatja fel a maga mélységében.

Bernanos egyik regényében egy szent leányt ábrázol és sejteti az olvasóval, hogy a leánynak olykor boldog elragadtatásai vannak, amikor Isten látogatja meg. A leányt azonban a modernkori polgári élet minden csúfsága és aljassága veszi körül: kapzsi vagy korlátolt szülők, rokonok, bolondos, züllött orosz emigránsok, rossz papok úgy rajzanak

körülötte, mint az éjjeli lepkék a lámpa körül, mert ösztönösen érzik a leány titkának vonzóerejét. Gyötrik, üldözik, vagy mohón élvezik *jelenlétét*: végül is a szegény leány életébe kerül ez a démoni füzértánc.

Valami hasonlót látok Szekfű életében is: senki sem tud mellette közömbösen elmenni, mindenki le akar számolni vele. Féltudósok, maniákusok, közéleti paraziták újra meg újra anatómiát szórnak rá, becsmérelik, minden rosszért felelőssé teszik és azért is, ami velük a valóságban vagy képzeletükben történik. Mások vallomásokkal ostromolják, elmondják életüket, bajaikat, terveiket, szinte gyónnak neki, mert ösztönösen vonzódnak hozzá, aki mindenkin átlát, mint az arsi plébános és aki, bizony, sokszor annyiban is hasonlít e szent emberhez, hogy magába temeti mások bűneit és szenved helyettük is. Volt alkalmam tapasztalni, hogy az egyszerű ember is felmelegszik társaságában, közvetlenséggel beszél neki magáról, mert érzi, hogy bajait mélyen megértő emberrel találkozott.

Ám Szekfű Gyula kijózanít is, lehámozza lelkünkről a hamis illúziók rétegeit, az élet nagy hazugságait, ha még oly fájdalmas is tőlük megválnunk. Éppen ezért olyan izgató őt olvasni; úgy kerülünk ki szelleme fürdőjéből, mint a bűnös a gyónatatószékből: megalázkodva, önmagunkba hullva. Es mint az orvos, letépi a kötést sebünkről, de ugyanakkor érezzük, hogy a fájdalomra gyógyulás következik, hiszen megmutatja a javulás útját is — önmagunkban.

Horváth János megállapítása: a legnagyobb

magyarok sajátságosan egyeznek abban, hogy reménytelenül cselekszenek, egyszerűen csak azért, mert magasabb erkölcsi elveknek, belső parancsnak engedelmeskednek, kötelességüknek érzik a cselekvést. Zrínyi, Széchenyi, Deák, Madách, Arany, Tisza István, Ady, Kodály pesszimisták, sőtétén látó próféták és mégis lázagin dolgoznak és cselekvésre biztatják nemzetüket.

Ez a titka Szekfű híres pesszimizmusának is. Az ő mikroszkóp-szeme biztonsággal ismeri fel az emberi jellem gyengeségi baktériumait, s így nem csoda, ha ő maga is annyi keserűséggel telítődik meg, ha a multat vagy a jelent szemléli. De minden pesszimizmusa ellenére sem prédikál tétlenséget, nem menekül az érdektelen tudomány vagy szépség szigetére, hanem a jövőben bízunk, melyet hol a még el nem bódított ifjúságra, hol a becsületes emberek összefogására alapít s így van kedve tanítani, írni, küzdeni, még ha félreértik is szándékait. Hiszen a jövő embereiről még felteheti, hogy a józanság és erkölcsiség elvei szerint fogják alakítani a nemzet életét. A múlt nagy nyomozója, kivételes látója úgy szeretné átgúrní a nemzet erkölcsiségét, hogy a végzetes hibák többé meg ne ismétlődhessenek. Ezért a gyógyulást — igen jellemzően — önmagunk erkölcsi reformjában látja, Széchenyi példájára, csak úgy mint a keresztény vallás, mely a bűntől való szabadulást a belső tisztulásra való törekvéstől várja.

Így Szekfű született ellensége minden közéleti hazugságnak és erkölcstelenségnek. Erkölcsi mérlege oly finom, hogy kritikája talán sokszor kegyet-

lennek látszik. De a magyar múlt tanulmányozása arra a felismerésre vezette, hogy a nemzetnek világos látásra és intranzigens, kemény, becsületes jellemekre van szüksége.

A nemzetpolitikus Szekfü ennél fogva személyében egészen távol áll a politikától. Szemlélődő lelke, érzékeny kedélye, hajthatatlan erkölcsisége távol tartják tőle. De elmélyedő szemlélete a nemzet életének mély rétegeit tárta fel, úgyhogy politikus és nempolitikus egyaránt tanul belőle.

Hogy a morális pátosz mennyire veleszületett írói és tudós jellemvonása, azt sajátságosan lehetett érezni már annak idején, első művében, melyet a nagyközönség számára írt. Mikor A száműzött Rákóczit először elolvastam, — bocsánatot kell kérnem az olvasótól, de itt kénytelen vagyok egyéni benyomásaimmal foglalkozni — egyszerre magam előtt láttam a fejedelem nagy, fájdalmas alakját, emberi közelségben éreztem ezt a hőroszt, pedig az író csupán életének szenvedésre, tétlenségre kárhozott korszakát elemezte mesteri tollal. De a vértelen Pantheon-szobor helyett életet kaptunk már ebben a korai műben, melyet akkor levéltárosi munkája közben kezébe került okmányok alapján írt meg. Már itt mély erkölcsi érzékének és művészi intuíciónak csodálatosan szép termékét nyújtotta, ami iránt akkor még oly kevéssé volt fogékony ez a politikai ikonjaiba szerelmes s az élettől messze elrugaszkodott korszak, hogy kíméletlen, ostoba hajszával majdnem a kétségbeesésbe kergette az akkor még fiatal, érzékeny lelkű tudóst. S a pártatlan olvasó nem tudta felfogni, hol van ebben a könyv-

ben a nagy ember emlékének megsértése, mikor ellenkezőleg: egy csodálatos beleérzéssel megragadott arckép rajzolódott szemei elé? A mai nemzedék már bajosan fogja megérteni azt a tudományos és abszolút etika megcsúfolásán érzett felháborodást, ami a jobbak lelkét elfogta, mikor látták a könyv körül folytatott handabandázást és a megbolondított tömegek indulatkitöréseit. De azért ma is van íróember, aki gyűlölködő elvakultságában felújítja ezeket az ostoba vádakát, mert képtelen saját vélt sértődöttségét a tárgyilagos igazságtól elválasztani. És csak természetes, hogy a nemzet történeti egységét állandóan szem előtt tartó tudóst és publicistát ma is kíméletlenül támadják, mert nem hajlandó tollát egyoldalú, vagy nemzetromboló politikai pártprogramok szolgálatába állítani. Így lett bizonyos oldalon Szekfű Gyulából például a magyar nép ellensége, holott sok publicista, ki ma a népből él, éppen az ő gondolataiból indult ki pályája kezdetén. De ma erre nem szívesen emlékezik vissza.

Pedig az, akit annyiszor minősítenek rossz magyarnak elvakult ellenfelei, hazájának és fajtájának valóságos szerelmese. Csakhogy az ő hazaszeretete tisztultabb, mélyebb mint az átlagé. Nem hordja a száján, hanem a szívében, mint minden nagy magyar.

Ma mikor a magyar nemzet történeti és szellemi egységét tépi, cibálja sok haszontalan firkász, mikor — ellenségeinkkel versenyezve — valóságos lelki gyönyörűséggel olvastgatják a nemzet forrasztékait, materialista faji alapon boncolgatják a nemze-

tet különféle elemeire, magát a színmagyarságot sem kímélve ebben az öngyilkos elemzésben, gonosz indulattól fűtött ellenségek még a magyar származást is megtagadták tőle, idegen eredetet koholva rá. Szekfű ezekkel a támadásokkal sohasem törődött, nem nyilatkozott, nem közölte családfáját: a ráfogás nem érdekelte.

Mi sem azért említjük fel, hogy ősei századokkal ezelőtt is ugyanilyen nevet viselő magyar kisiparosok voltak, mintha sok jelentőséget tulajdonítanánk ennek az ostoba kötekedésnek.

De ez a származás sok mindent megmagyaráz. Ez a látszólag nyugodt, kifelé szinte flegmatikus, kissé mongolos magyar arc mély és intenzív lelki életet takar. Nehéz magyar jellem, mely egész tömbben cselekszik, érez, gondolkodik, s nem a felületen cikázik, pillanatnyi reakciókban él. Súlyos, mint Deák, töprengő, mint Arany, de aktív, mint Széchenyi.

Szekfű minden olvasójának éreznie kell, hogy nála a tudóst kötelező tárgyilagosság és kritikai érzék mennyi gyöngéd hazafiúi érzéssel társul. Kinek jutott még eszébe rajta kívül tudós társai közül, hogy a nagy nemzeti összeomlás után lelkiismeretvizsgálatot tartson, leszámolva az összeomlásért felelős korszakkal? Egyedül ő érezte, hogy ha a történetírás célja a nemzet szolgálata, — hiszen minden pátoaszát, de puszta jogosultságát is a nemzet-től kapja — akkor a történetíró sem veszhet el a régi korok részletkutatásainak sivatagában. Az ő meleg nemzeti érzésének fájdalmas, keserű élménye forradalmasította az ő tollán az egész magyar tör-

ténettudományt és rajta át megújította az egész nemzet multszemléletét.

Persze maga a morális érzék és hazafiság egymaga nem magyarázza Szekfü Gyula egyéniségének nagy tudományos hatását és sajátos művészi varázsát. Ritka intelligenciája és roppant munkabírása épp annyira jellemzi őt, mint finom erkölcsi érzéke. Nagy szintetikus látása tette képessé arra, hogy egymaga végezze el egész nemzedékek munkáját, olykor temérdek részletmunkával pótolva ki a magyar történetírás hiányzó fejezeteit. Értelme mindig a nagy egységet ragadja meg, akkor is, ha apró adatokat idéz, — ez a sokat ócsárolt és támadott szellemtörténeti irány, — ritka adomány ez a tudományos világban és elragadó hatással van olvasóra, laikusra, szakemberre egyaránt. A magyar multat és jelent senki előtte ennyi balzaci sokszerűséggel nem fogta meg egységében és részleteiben. Nagy hatása jórészt innen is ered: a nemzet centrális problémáihoz nyúlva, annyi egyszerűséggel és mélységgel fejezi ki magát, hogy mindenki megtalálja műveiben a feleletet a magyar lét és saját léte azon kérdéseire, melyek izgatják.

A Magyar Szemle is az ő aggódó éleslátásából eredő nemzetnevelési programnak egyik eszköze. S az ő évfordulóján éppen azért akartunk tanúságot tenni arról, hogy megértettük őt és híven szolgáljuk elgondolását, amit csak úgy tehetünk meg hozzá, a mesterhez méltó becsülettel, ha állandóan őt és életművét tartjuk szem előtt.

Eckhardt Sándor

A TÖRTÉNETÍRÓ

Az olvasóközönség szereti néha a történettudományt biztosan megállapított, rendszerezett egésznek vélni, mely éppen zárt szabályai következtében érdemli meg a tudomány nevet. Belülről, a műhely felől, mást látni. A múlt ismerete, mint minden más ismeret, folyton alakuló valami, mindig újra várja az alakító kezet, az emberi alkotóerőt, melynek a fejlett módszerek lelkiismeretes alkalmazása is bő helyet enged. A műhely talán rossz kifejezés. E belső körnek nincsenek pontos határai, nem is szabad feltételezni, és bár a műhelyekben bizonyos az elvok. De az is természetes, hogy az emberek legnagyobb része csak a kész eredményre, a múlt folyamatos elmondására figyel, hiszen nehezen kívánhatjuk meg mindenkitől, hogy minden részletért buzgón lapozza az aránylag kis körben olvasott szakírásokat. Így, ha e képzeletbeli műhely kapui nyitva állanak is, mindig van egy belső kör, azoké, akik eljegyezték magukat a történelemmel, akik a múlt kutatását és ábrázolását tűzték elsőrendű cél-
nak maguk elé, mint a XVI. századvégi erdélyi

Szamosközy István, kinek e jellemző vonását a fiatal Szekfű doktori *értekezése* állapította meg. A historikus, akármint ismerjük nevét és akárhány emberrel találkozunk is más tájakon, elsősorban mégis e belső kör tagja marad, ez szűkebb otthona, itt tartják számon s itt mérik le, ha nem kortársai, akkor későbbi nemzedékek, mit adott ő a tudomány fejlődéséhez. E sorok írójától őszintén távol van, hogy ilyen mérlegeléssel próbálkozzék, a történetíró *œuvre-jéhez* amúgy is még bő folytatást remélünk. Célja e lapokon nem több, mint hogy más, külső szempontokhoz szokott közönségünk előtt igen szerény szavakkal és vázlatosan érzékeltetni próbálja: a korábbi irányokkal szemben mi a jelentése, nézete szerint, e szűkebb kor, a szaktudomány szempontjából Szekfű Gyula fellépésének és eddigi munkáinak.

Sokan megírták már, hogy a dualizmus kora, a kiegyezés után, történettudományunkban a pozitívizmus kora volt. Ez nemcsak utólagos megállapítás: egykorú tudósaink a hetvenes évek küszöbén Auguste Comte-ra hivatkozva maguk honosították meg e kifejezést, büszkén utalva a megtalált helyes módszerre, amely a képzelődést a megfigyeléssel helyettesíti és objektív eljárást vezet be, olyat, ami a természettudományok nyomán immár a történetírásnak is biztos jövőt ígér. A tudományhoz exakt módszer kell, empirikus eljárás, ez tud a múlt, az emberi élet változatos szövevényében valami észszerű rendszert felfedezni. Minél több megfigyelési anyagra van hát szükség, új adatokra, melyekről sokan hitték, hogy „maguktól beszélnek”, amit bi-

zony emberi beavatkozás: szelekció és összeállítás nélkül azok nem igen szoktak cselekedni. Az összegyűlt nagy tömeg adat alapján ezután, exakt módszerrel, valaha sikerülni fog szabályok, törvényszerűségek felismerése, ami a tudomány igazi feladata volna. Ma tisztán látjuk, hogy a „pozitívizmus” az európai, s benne a magyar történetkutatásnak olyan fejezete volt, amely sok eredményt is produkált. Látjuk, hogy más a természettudomány s a történelem, hogy az utóbbi nem törvényszerűségeket keres, nem akar a folyton változó, irracionális emberi életre merev, racionális rendszert szorítani, képletek helyett egyedi jelenségeket ír le. De nem felejtjük el, hogy e korszak fáradhatatlan anyaggyűjtése mennyi forrást hozott napvilágra, tudományos társulatokat szervezett, folyóiratokat indított. A közvetlen forráshasználat, a forrás részletes kritikai vizsgálata — ma természetesnek tűnő dolgok — e korban vésődnek be a kutatók lelkébe igazán.

A kor gyengéi közé tartozott azonban elég egyoldalú érdeklődése a pusztán politikai eseménytörténet iránt, amely mellett más: társadalmi, gazdasági vagy szellemi momentumok háttérbe szorultak, vagy legalább is nem kísérték őket elég mély és rendszeres figyelemmel. Ha a történész adatközlés helyett összefoglaló előadásra vállalkozott, ebből gyakran csak a politikai események elmondása lett, amely mellé, külön hasítva, szokás volt odailleszteni a társadalmi és műveltségi viszonyok jellemzését, anélkül azonban, hogy mindennek szerves egysége, összefüggése kitűnt volna. A társadalom élet-

viszonyairól adott kép gyakran csak színes műmél-
léklet maradt, s a társadalmi rétegeket nem mint
politikai cselekvőt, a politika hordozóit mutatták
be. Hogy egy újabb, francia példát említsünk: a
hosszúéletű Seignobos csak egy pár éve is külön
szól Európa-történetében arról, mint igyekeznek a
XV. század végétől abszolutista uralkodók a feudá-
lis tartományokból egységes államterületet ková-
csolni, közigazgatási és hadügyi reformot véghez-
vinni, és ismét külön a reneszánszról, melyben ő
pusztán művészeti, szellemi jelenséget lát, de nem jut
eszébe e párhuzamos jelenségek közt kapcsolatot
keresni, megelégszik a különböző tünetek leírásával,
nem fedezi fel, hogy egy kor különböző jelenségei
közt valami összefüggés van, s hogy beszélhetünk
reneszánsz-abszolutizmusról. Itt persze meg kell
még jegyeznünk, hogy a gyakorlatban az igazi tör-
ténétírói tehetség elevenítő ereje sokat enyhít azon,
amit az elmélet néha szűkkörűnek, ferdének mutat,
akár „természettudományos” módszerről, vagy
másról van szó. Ranke immár százados műveit ma
is a történetírás rendkívüli teljesítményének tartjuk.
Angliában, hol a tudományt belső politikai válságok
nem zavarták, szinte zökkenő nélkül jutunk el Ma-
caulay széleskörű és sokszínű előadásától Treve-
lyan-ek az utóbbi évtizedekben megjelent, ilyen
régii stílusú, de igen finom módszerrel írt angol tör-
ténétiég.

De akármily elfogulatlanul, szinte keresett tár-
gyilagossággal vetjük is mérlegre a pozitívizmust,
igen természetesnek látszik, hogy a tudomány fej-
lődésének túl kellett lépnie egyoldalúságain, túl még

akkor is, ha nálunk a fejlődés ilyen egyenes vonalban és zökkenő nélkül ment volna végbe. Ez azonban nem így történt. Pauler Gyula európai színvonalú pozitívizmust kezdeményezett a kiegyezés után, szigorú kritikát, objektív módszert. E tudós körök azonban fokozatosan kénytelenek voltak mind hátrább vonni állásaikat, mind szűkebb szigetre szorulni azon emelkedő hullámvészél elöl, amely a 67 és 48 körül folyó, egyre kíméletlenebb közjogi viták és pártizgatás nyomán a közvéleményt elborította. Sok tényező találkozik itt: nyárspolgári materializmus, a kapitalizmusnak a készületlen magyart oly váratlanul érő, rohamos kibontakozása, idegen szellemiség hatása; mindez együtt szerepel sok másval együtt a századvég szellemi alkatában. De a tényezők a politikai vitában hazafias színek mögött bújnak meg, hiszen a hadjárat az átkos közös ügyek, vélt vagy igazi alkotmányos sérelmek körül folyik. A pártpolitika önmaga igazolását keresi a múltban is, s ha erre történettudósaink nem hajlandók, kénytelenek behúzódní a maguk szűkebb körébe, aktáikhoz menekülni, ami múlhatatlanul maga után vonja az „élettől” való sajnálatos elszakadásukat. Horváth Mihálynak liberális módra a szabadságesszme köré épített, de nemes hevületű előadása még széles körökre hatott — harminc év múlva a széles körök a többé-kevésbé materialista szellemű napisajtó által sokszorosított, gépies sablont kapják történetünkről, mely immár alig több egyetlen Habsburg-magyar ellentétnél, egyik oldalon felkelésekkel és alkotmánnyal, a másikon fekete Béccsel és abszolutizmussal. Erdély, Rákóczi és

Kossuth egyazon síkban. Negyvennyolc, e roppant sorsforduló, sivár olajnyomat csupán. Pauler és Gyulai Pál még szigorú kritikaként mondták a kezdő Thaly Kálmánról, hogy úgy ír, mintha hőse udvari történésze lenne, három évtized múlva ugyanezt már erénynek tekintik ő maga s olvasói egyaránt. Nem a lelkesedés itt a baj, hanem a módszer és tiszta kritika hiánya, és az a — mondhatjuk — kíméletlen erőszak, amellyel a hazafias színű napisajtó bosszúra indult az ellen, aki netán akár a szigorú pozitivisták kritikát kezdte volna a közhangulattal szembeállítani. Történészeink visszavonulót fújtak a veszedelmes pontokon. Elvi liberalizmusuk is megnehezítette számukra a harc felvételét olyanokkal, akik éppen e liberalizmusra hivatkoztak. A magyar pozitívizmus tehát speciális magyar bajokkal is küzdött a szerviek mellett: kritikai módszerét nem tudta elég széles körben kifejleszteni, nem volt szabad tere, a puszta adatoknál és eseménytörténetnél is vigyáznia kellett. A külföldi tudománnyal való kapcsolatok is meglazultak, éppen abban az időben, amikor, különösen német földön, új viták értek meg.

Bármennyire általánosít is az ilyen jellemzés, lényegileg mégis ez volt történetírásunk helyzete a század elején, amikor a fiatal Szekfü Gyula kilépett Bartoniek Géza Eötvös Collegiumának falai közül, Mika Sándor vezetése alól. Első munkája (Adatok Szamosközy István történeti munkáinak kritikájához, 1904) pontos kritikai módszerével tűnik ki, megállapításai máig helytállóak. Ezzel a fiatal historikus kijelölte indulási helyét abban a szűkebb

körben, ahol igazi történészeink a tömeg haragjával vagy kedvezésével nem törődve folytatták munkájukat. Szekfű a Nemzeti Múzeum, majd az Országos Levéltár tisztviselője lett, s mint ilyen küldetett Bécsbe, a közös Staatsarchiv magyar tisztviselői közé. Nem Bécsen a városon, hanem ezen a levéltáron van a hangsúly, amely Mohács utáni, újkori történetünk nagy tömeg alapvető dokumentumát őrizte, minden hevületnél vagy közjogi érvelésnél jobban hozzásegítve a betekintőt, hogy meglássa, amit Ranke is kívánt: „wie es eigentlich gewesen”. E levéltári környezetben mélyed Szekfű újkori történetünk részleteibe. A törökkor társadalmi viszonyain át jut el annak vizsgálatához, mint alakul ki nálunk a középkoron át a familiaritás intézménye (Serviensek és familiárisok, Akadémiai értekezések, 1912). Itt Bécsben, 1912-ben kezdi Eckhart Ferenc és Takáts Sándor társaságában a budai basák magyar nyelvű levelezését összegyűjteni (megjelent 1915-ben), s ugyanabban az évben kapott megbízást arra, hogy Thallóczy Lajos vezetésével sajtó alá rendezze Karácson Imre hagyatékát, törökor-szági levéltári másolatait (Török-magyar oklevéltár). Levéltár, aktakiadás... Szekfű átment azon az iskolán, amely a pozitívizmus legmaradandóbb eredményeit képviselte. Ebből széleskörű és kiterjedt kritikai kútfőhasználatot tanult. A részben kiadatlan forrásanyag módszeres alkalmazása, e szilárd fudamentum jellemzi azt a munkát is, melyet különböző XVI—XVII. századi tárgyú dolgozatai mellett szintén ekkor írt, egykori tanárának, Mika Sándornak ajánlva. E könyv A száműzött Rákóczi

(1913), legszebb történeti monográfiáink egyike, mely oly realisan és életszerűen vetíti elénk a XVIII. század eleji diplomácia mozgalmas szövevényét, Párizst, Manon Lescaut Párizsát, a Napkirály halála utáni francia udvart, udvaroncok, hercegek és kalandorok együttesét, mindebben a Fejedelem nagyúri alakját, kinek kíséretében emigránsok, szegény vitézek, Dumas-hoz illő figurák lézengtek. A diplomáciai környezetrajz mellett főleg a lélektani elemzés ragadja meg az olvasót, a Fejedelem tiszta, jóhiszemű és nagy emberi egyéniségének rajza, aki reménytelenül halkuló tervek, kalandor-ígéreték, világi hívságok közül mindjobban visszatalál a Grosbois-i kolostor és a messzi Rodostó belső emberéhez s az Örökkévalóhoz.

A könyv, a felfogás azonban nem illett a Thaly-féle ál-eszményi olajnyomathoz; a szerző jegyzeteiben Gyulai Pálhoz illő kemény kritikát is mond Thaly módszertelenségéről. Ami erre következett: akkori közéletünk tünete volt. A bulvárlapok hazafiaskodó felháborodással kíméletlen támadásba fogtak a fiatalember ellen, aki elég merész volt lelkiismeretesen feldolgozni egy olyan problémát, amelyet egy bizonyos irány saját monopóliumának tartott. Különbösen nem kell azt hinnünk, hogy itt valóban a könyv tételein vitakoztak. A támadók általában el sem olvasták a munkát, az újságcikkek elferdített állításokkal dobálóztak és komisz hangon, harmadkézből vágták a szerző arcába a nemzetgyalázás alaptalan vádját. Nem az volt többé a lényeg: mi is áll a könyvben? Alkalom volt ez tüntetésre, hajszára. Mit tehet a tudós és néhány ki-

állni hajlandó társának magános hangja e viharban? Hiába mondotta többek közt Károlyi Árpád, újkori történetünk e maradandó tekintélye, hogy e könyvvel szemben is lehet kritikát alkalmazni, — ami az egész szakirodalomra áll — de „e műnél jobbat és értékesebbet évek óta nem produkált történetírásunk”. Majd Szekfű aristophanesi iróniával boncolta szét az akkor népszerűségnek örvendő Ballagi Aladár támadását, akit alighanem ez a válasz fog még leginkább a jövő emlékezetében megtartani (Mit vétettem én?). De e sorok írója, mint fiatal egyetemi hallgató, még egy évtized előtt is ámulva hallgatta egy vidéki, úgynevezett középosztálybeli öregúr dörgő válaszát azon megjegyzésre, hogy talán olvasná el a könyvet, melyről benne nem található dolgokat állít: ilyen könyvet én pedig nem S olvasok! Legyen szabad itt egy, a munka egészéhez képest jelentéktelen, de a támadásokban gyakran szereplő részletet előhozni: XIV. Lajos udvarában általános volt a kártyajáték, a király is kártyázott, az Hôtel de Transylvanie-ban is játékházat rendeztek be Rákóczi széles kíséretéhez tartozó emberek. Márki Sándor azt írta, hogy Rákóczi nem tudott erről. Szekfű szerint tudott s feltehetően befolyását is felhasználta, hogy embereinek e jövedelmi forrását ne szüntessék meg. Tudnunk kell ehhez a francia udvar zilált pénzügyi viszonyait, azt, hogy a Rákóczinak ígért összegek rendszerint szép ígéretek maradtak, ő pedig a szegény emigránsokat nem kergethette világgá. Mindegy, az állításban gonosz indulatot fedeztek fel a támadók. Két évtized múlva egy fiatal francia kutató az erre vonatkozó iratok

újabb tömegét tárja fel és Szekfű állítását bőségesen igazolja. De ha igaz is e részlet — mondhatná valaki — nem rombolja le a Rákóczi iránt érzett *tiszteletet*? Mellőzzük most a történelem és igazság viszonyának fejtegetését s elégedjünk meg azzal, hogy e francia kutató előtt nemcsak sértetlen maradt Rákóczi tiszta emberi nagysága, sőt éppen ő igyekezett leginkább a francia kutatás figyelmét felhívni Rákóczi nemes egyéniségére, és még kint a fronton is, 1940 tavaszán történt hősi haláláig, Rákóczi-tanulmányait folytatta. E kutató, Emile Pillias megírta, hogy Rákóczi embereinek utolsó pénzforrását látta a dologban, a király az ő közbelépésére engedte hallgatólag fennállani az Hôtel de Transylvanie-t. Maga Rákóczi „talán egyedül nem játszott, és magános visszavonulása a Camalduliakhoz, imában és alázatosságban, majdnem egy szent visszavonulása volt”. Vájjon ki hisz inkább hőse emberi tisztaságában: aki végig meri nyomozni életét, vagy aki ijedten megáll egy zárt ajtó előtt? Ehhez csak azt kell hozzátennünk, hogy talán egy korban sem talált nemzeti gondolkozásunk és múltunk oly kevés megbecsülésre és oly sok ellenézésre Európaszerte, mint éppen azon századforduló nemzedékének idejében, amely azt hitte, hogy hangos és gyermekteg bombasztjaival e nemzeti múltra hoz dicsőséget.

Ma e munkát olvasva senkinek sem jutna eszébe abban Rákóczinak ártani akarást felfedezni, de Szekfűnek akarva nem akarva rá kellett ébrednie, hogy akkori közéletünk a lázbeteg érzékenységgel reagál az ily nyugodt előadásra is. Egyéni élmé-

nyén át láthatta meg, hogy a történeti kritika oly kérdésekben sem tud többé hatni a közönségre, melyekben igazán őt illetné a döntő szó, hogy a nemzeti történetírás nem tudja igazi feladatát teljesíteni, ha visszaszorul és a közvéleményt felelőtlen nézetek borítják el. Vájjon a historikusnak nincs más hivatása, mint műhelyében akták sáncái mögött meghúzódni? Napjainkban Huizinga azt írja, hogy a történelem nem adhatja a multat minden megtörtént részletével, ami technikailag is lehetetlen, a történelem az a szellemi forma, amelyben egy kultúra — a nemzet vagy más közösség kultúrája — saját múltjáról számadást tesz. A nemzeti történelem valóban a nemzet mindenkori számadása és mint ilyen feladattal és erkölcsi felelősséggel bír, mert e roppant számvetést mindenki számára végzi. Eredményeit el is kell mondania. De amint elmondja, nem képleteket ír fel, melyek exakt módszerekkel megoldhatók, hanem emberi multat mond el s arra kell törekednie, hogy az olvasók e multat olyannak lássák, amilyen az a történetíró kritikai módszere és legjobb lelkiismerete szerint valóban volt. Az olvasók fogalmi köre és gondolkozása azonban nem mindig ugyanaz, hanem nagyon is változó; ha az emberek materialisták, alaposabban kell szólnunk a szellemi erők szerepéről, különben fel sem figyelnek rájuk és a különben nem egyoldalú szövegből egyoldalú történetet olvasnak ki. Ha az emberek az egész multat a szabadságeszme tükröződésének tartják, rá kell mutatni e szemlélet egyoldalúságára s arra, hogy így a nemzeti élet gazdag korszakai tűnnek homályba. Ha

mindenben sérelmet, elnyomást, tiltakozást vélnek felfedezni, el kell magyarázni, hogy voltak nemzedékek, amelyek nyugodtabb lelkét nem zavarta e fájdalmas komplexum. De éppígy külön magyarázattal tartozik a nemzeti történetírás másoknak, ha az emberi jogokért s emberi méltóságért vívott küzdelmet felejténék ki a múltból. Ugyanazt a tartalmat, ugyanazt az igazságot kell a történetírásnak, de mindig oly formában előadni, hogy nemzetét múltjának emberi teljességére ébressze rá. De nem szükséges itt tovább haladnunk. Akár így, akár más úton, a történész eljut ahhoz a gondolathoz, hogy tudományának valami szerepe és feladata van a nemzet öneszmélése körül. Ha pedig arra döbben rá, hogy e szerep betöltése alig lehetséges, akkor kezdi a maga módszerével a hibákat keresni. Talán ez az élmény is hozzájárult, hogy Szekfü ráébredt beteg viszonyainkra, s a liberalizmus hibái nyomán visszafelé haladva elér Széchenyihez, akinek aggodó fajszeretetében, nemzeti önkritikájában és mély vallásosságában nemcsak Szekfü a történetíró, hanem Szekfü az ember, a magyar és a vallásos katolikus is megnyugvást talál.

Az új szintézishez azonban szükség volt azon új szempontok termékenyítő hatására, melyek határainkon túl már a kilencvenes évektől kibontakoztak. Az ekkor meginduló viták során Lamprecht, Below, Schmoller, Räch fahl és mások kialakították az újabb német alkotmány-, társadalom-, gazdaság- és közigazgatástörténet alapelveit, melyek egy részének Max Weber adott szociológiai formulázást. „A német történeti módszer nagy kivirágása volt

ez, Ranke óta a legnagyobb, — tekint vissza utóbb Szekfű — s mi magyarok, akik a század elején Tagányi Károlyt követve fordultunk ez irodalomhoz, sokat tanultunk belőle”. A viták újszerű anyaga, mindaz, ami határainkon túl felgyülemlett, új távlatokat és kérdéseket nyit a szorgalmas bécsi olvasó előtt, aki a mindig megújuló magyar hagyományhoz híven máris Dévénynél jelentkezik új időknek új módszereivel. Végigtekint a franciakon: Michelet forradalmi élan-ja, Taine szabály-keresése (tőle származik, hogy a történelemnek, mint a zoológiának, megvan az anatómiája), Aulard iskolája és a Jaurès szocializmusa mind a forradalom körül forog, méhében azon hibákkal, melyek a liberalizmus korában szélesre nőttek nálunk. Az illúziók hevét nem oltja itt Anatole France már-már tagadó szkepticizmusa... A fiatal történetíró szeme Rankénál áll meg, a hatalmi realitások, az európai történetben mindent maga alá gyűrő erővel jelentkező külpolitikai hatás nagy ismerőjénél. Utóbb a történetpolitikai tanulmányok műfaját is Ranke nyomán alkotja meg. A kilencvenes évek már idézett vitái mellett ott vannak a XX. századi, háborúelőtti német történetírás nagy alakjának, Meineckének nagy távlatú munkái a német nemzetállam geneziséről és az államrezon eszméjéről. Ott vannak a német szellemtörténet megalapítói, Dilthey és Troeltsch, és a társadalmi és gazdasági erők felismerése, az állam és nemzet realisztikus szemlélete immár egységet talál azon roppant változatokban, melyeken át az emberi szellem keres időről időre új kifejezést, utat és megoldást. A fiatal Szekfű

már Szamosközy nagy érdemének látta, hogy „a külföld előhaladott módszereit magyar viszonyokra alkalmazva” bontogatta „a tudatlanság és nemzeti előítéletek” szövevényét. Az új fegyverzet lassan elkészül s ennek birtokában a történetíró az emberi jelenségnek kijáró megértéssel, de szkeptikusan figyeli azokat, akik egyszerű formulákkal nyitogatják a multat. Valamivel utóbb a Below által is megfogalmazott régi igazsággal kezdi egy tanulmányát (Faji sajtóságaink a gazdaságtörténet világánál, 1922): a historikusban mindig lakik valami a szkeptikusból. Van ennek egy szövegkritikai formája: a forrásnak csak akkor hiszünk, ha meggyőződünk megbízhatóságáról. De van más fajtája is: az, amely a történelemnek valami szűk, mesterséges rendszerbe való szorítása miatt óv mindazoktól, akik a bálványnak tekintett Nagy Ok birtokában — legyen az Ész vagy bármi más — minden más összefüggést mellőzve akarják korrigálni az emberi múlt roppant szövevényét.

Szekfü szintézisének előképe, első vázlata, összefoglaló készségének első tanújele azon munkájában található, mely először Erich Marcks sorozatában németül, majd rövidesen magyarul e találó cím alatt jelent meg: A magyar állam életrajza (1918). A német kiadó újabb, külön kötetben kérte a kiigyeztetési kor történetét. Szekfü ezt visszautasította, mert „az uralkodó liberális történeti felfogástól diametrálisan eltérő” állásponton volt és nem akart dekadenciát festeni akkor, amikor még harcban álltunk. Ez a könyv mégis megszületett, de más formában, más viszonyok közt, akkor, midőn összeomlás

és forradalom után a szakadékba zuhant büszke országban, tört illúziók felett, ismét ütött — Kemény Zsigmond szavával — a recollectio órája, s számlálni kezdtük a tévedéseket és áldozatokat. E könyv, a Három Nemzedék, több mint az utolsó század összefoglalása, több mint történelem: nemzeti önvizsgálat, Széchenyi kízó és tisztító erejű kritikájának új alkalmazása. Ez iktatta be e nagyhatású művet a két háború közti történetünk lapjaira. „Ez a könyv személyes élményem — írja Szekfű 1920 júliusában — úgy érzem ma is, hogy munkaerőmet és munkakedvemet fel nem találhatom, míg le nem számolok a hanyatlással, melynek végén ilyen katasztrófát kellett megérnünk”. A franciák Három Nemzedékét Bainville, a királypárti, katolikus jobboldal éleselméjű politikai történésze írta meg, tisztán politikai és sovinizta szempontból, benne a napóleoni és forradalmi hagyomány, a liberalizmus hibáit metszi fel, szemben a monarchikus hagyománnyal, mely jobban védett a Rajna felől érkező veszéllyel szemben. Szekfű könyve szélesebb, gazdagabb, társadalmi és nemzetiségi kérdést, a nemzeti élet egészét foglalja össze. Központjában Széchenyi keresztény, konzervatív reformrendszere áll és annak egész erkölcsi tartalma, a nemzeti hibák s a Nagy Parlag, önmagunk javítása és felemelése. „Hanyatló kor” képét festi meg, benne a századforduló idegen szellemű nagyvárosi műveltségét, társadalmi mulasztásokat, a nemzetiségi kérdést, a zsidó kérdést, az asszimilációt, a jelszavakat és a materializmust, a fakuló hagyományokat s a fejünk fölé sötétlő horizontot.

A válság új korszakra fordul. Az ország és benne a történettudományok újjáépülésre várnak. Tudósok és írók a keresztény európai szellemhez és ugyanakkor a régi hagyományaihoz akarják visszavezetni a nemzetet, amint az adott viszonyok lehetővé teszik, népi zenéhez, magyar múlthoz. A régi, mechanisztikus sablonok, közjogi viták és liberális-materialista színezet helyett a szellem primátusát akarják helyreállítani, a multat a maga sokszínű életében ábrázolni. Az európai szellemi áramlatok magyar változatát, a benne összefonódó szálakat megvilágítani. 1921-ben megalakul a Minerva-társaság, tíz év múlva programmszerű értekezések gyűjteménye foglal állást az új irány, a szellemtörténet mellett, vizsgálva a különböző rész-tudományok jelenét és feladatait (Hóman: A magyar történetírás új útjai). Benne Szekfű a régebbi szűk körű politikai történetírás hibáit elemzi, új, átfogó, kevésbé kizárólagos előadást kíván. Elszorított, a jelszavak áradata elől visszavonult tudományunk harci riadója ez, hogy visszaszerezze méltó helyét a nemzet szellemi életében, és hogy a színtelenné vált sablonokat félretéve a maga egészében, minden ágazatában, emberi teljességében láthassa és ábrázolja a multat. Ebben jön segítségére Dilthey és Troeltsch szellemtörténeti iránya és vele mindazon új társadalmi, gazdasági és más szempont, melyről fentebb megemlékeztünk. Talán ebben kell az új mozdulás lényegét látnunk. Nemcsak politikai eseménytörténet van, nem is csak széthasított, pusztán egymás mellé tett képei a műveltségi vagy társadalmi állapotoknak. Egy kor különböző jelenségei

egymással összefüggésben vannak, mind csak tüneteik egyazon emberi mozgató erőnek, amely a szellem formáival változik. Van reneszánsz gondolkodás, politikai és közigazgatási reform. A történelem tárgya a teljes és összefüggő szellemi és anyagi valóság egyének és közösségek életében.

Így született meg a magyar történetnek új, nagyszabású szintézise, melynek középkori fejezeteit Hóman Bálint, Mátyástól a mi időkig terjedő nagyobb részét Szekfű Gyula írta meg. Az utolsó nagy összefoglaló mű a millennium korából származó s Szilágyi Sándor által szerkesztett Magyar nemzet története volt. Azóta sok új anyag jött napvilágra, új eredmények születtek, új módszerek ígérték a múlt teljesebb, gazdagabb képét. De maga az akkori jelen is múlttá vált közben: Ausztriához fűző viszonyunkról nehéz volt távlattal, tárgyilagosan írni addig, míg a világháború végén meg nem szűnt maga a viszony is. A fordulat a közjogi szempontok mögé másod- vagy harmadsorba szorult társadalmi és nemzetiségi kérdés fontosságára vetett éles fényt. Mindez nemcsak indokolta, hanem szükségessé is tette egy új, részletes, összefoglaló magyar történet megírását.

E lapok nem adnak módot arra, hogy egy futó pillantásnál többet vessünk e hatalmas épületre, melynek terve, elrendezése, a részleteredmények tömegét magában egyesítő, széles keretei, távlata és kivitele egy nagy történetírói: tudós és írói tehetőség alakító erejéről tanúskodnak. Történetünknek lesznek még fejezetei — ezzel végzi Szekfű utolsó kötetét, — benne, hozzátehetjük, történetírásunk-

nak is lesznek; egyszer mi magunk és minden ami még következik, múlttá válunk az idő meg nem állítható folyamában. De nemcsak történetírásunk, hanem az 1918 utáni korszak magyar szellemi életének története sem lesz megírható e mű és hatásának lemérése nélkül.

Az előadás Mátyás reneszánsz uralmával indul, a reneszánszról kialakult új szempontok alkalmazása teszi élettől mozdulóvá a régi magyar hatalomnak ez utolsó virágzását, benne egy erőteljes uralkodó nemzeti-abszolutista kísérletével. Ezután jönnek, a Mohácshoz vezető úton át, küzdelmes újkori történetünk fejezetei, a tragikus fordulókhöz illő komoly, helyenként pátosz nélküli, de drámai feszültségű alaphangon. Zápolya János realiztikus jellemzésénél a múlt század közepének európai színvonalú, kitűnő történetírója, Szalay László hagyományához tér vissza Szekfű, éppúgy a törökkor azon megítélésében is, melytől a századvég politikai érzelmek miatt, a török-magyar jóviszonyról feszélyezve tért el. A valóságban, ezt meg kell értenünk, a mai magyar és török nép kapcsolatát nem érintheti az, hogy egykor két világ tragikus összecsapásának voltunk harcos szereplői. Nem emlékszünk arra, hogy az amerikai tankönyvekből kitörölték volna, vagy másként színezték volna a függetlenségi harcot és Washington emlékét az angol jóviszony kedvéért, holott itt több ok lenne rá, hiszen itt egy nép kettéválásáról, nem két történelmi erő százados viaskodásáról van szó. Ma már nemcsak a közéről szemlélők, hanem például az angol történészek is felismerik, hogy a Kárpátmedence népi, nemzetiségi

viszonyaiban mily döntő változásokat hozott a magyarság XVI-XVII. századi pusztulása, ami azután történeti szerepünk megítélésére is hatással van. Szekfü szinte drámai erővel rajzolja meg e pusztulás képét, középkori, sűrű magyar falvak múlását, a régi Magyarország három részre szakadását, nagyurak és egyszerű vitézek, politikusok és katonák harcát mindazért, amit elvesztettünk és ami még megmaradt. Egyéni, élő és újszerű arcot rajzol üressé vált klisék helyett: Fráter György kemény alakja, Báthory István figyelő, nagyúri tekintete, hadvezér nagyurak — de mellettük a pusztuló falvak népe, szegény futó parasztság szenvedése, földjéhez ragaszkodása s a nagy, alföldi központokban feltűnő élelmessége, rendező készsége. Kapitányok, névtelen végvári vitézek, jobbágyok, szilaj pásztorok a visszavaduló tájon, idegen hangok: rác és vlach érkezők, nyájak, földbe mélyedt kunyhók. A magyar néptörténet első nagy vázlata e fejezetekben található. De a módszerek mindig az egész szellemi és anyagi valóságot igyekeznek átfogni és formába önteni. Szekfü, a korábbi felfogással ellentétben Erdélyt a török hódítás kényszeréből született, átmeneti kiágazásnak tartja, melynek vissza kell térnie a nyugati királysághoz. Célkitűzését a Magyar Állam Életrajzában olvashatjuk talán a leg-tömörebben: azt tartja modern álláspontnak, ha valaki „történeti kutatásai során sem az erdélyi államot, sem az ettől külön élő Habsburg-Magyarországot nem tartja ideáljának, tehát sem kuruc, sem labanc”, hanem a megosztott állapotban csak a fejlődés átmeneti fokát látja, amelyre újra az egy-

séges állam helyreállításának kellett következnie. És ha ma a kutató és talán az olvasó is tisztább egyensúlyban látja e kérdést, mint azelőtt, ha látjuk Erdély kényszerű kiszakadását nagyobb erők nyomása alatt s ha e szegényes kezdetekhez képest még jobban becsülni tudjuk azok tehetségét, akik ott, annyi „siralmas változás” közt valóban keleti menedékét alkották meg egyidőre az európai magyar életnek és politikai formáknak, akkor ezt nemcsak az időnek köszönjük, mely e lüktető és nyitott politikumot behegeszté, hanem a történetírónak is, aki a száradt és merev sablont letépte, Erdély alakulását, a nagy nyugati magyarok koncepcióját és a gyermekesen egyszínűre festett Habsburg-magyar viszonyt ismét életszerűvé, mozgalmassá, bonyolulttá tette, amilyen a valóságban volt. Szekfü a rendi dualizmus természetét ismét a régi kliséből eltérően, Belowtól és Rachfahltól elindulva rajzolja meg, világosan rámutatva arra, hogy az abszolutizmus a maga idejében korszerűbb volt, új formák megvalósítója Franciaországban és másutt, ahol nemzeti, a szuverén ország érdekében cselekvő tudott lenni; de mi egy más, szélesebb, más tájakra s országokra is kiterjedő abszolutizmus veszedelmével álltunk szemben, a rendek korszerűtlen, elavult, megmerevedett életformájukat külső hatalmi szervek ellen védelmezték. Bethlen Gáborral Szekfü külön monográfiában foglalkozott (1929), benne a külpolitikus tehetségét, a magyar egység immár keletről nyugatnak érkező harcosát látja. Megállapítja, hogy a modern vallásszabadság és tolerancia nem vetíthető vissza a XVII. századba, a régi fel-

fogással szemben Dilthey, Troeltsch és részben Hintze eredményeit alkalmazza nálunk, és megajándékoz bennünket Bethlen erdélyi protestáns abszolútizmusának, e korszerű magyar formának rajzával.

A XVIII. századot, benne a regenerációt, az újjáépülést látja meg, a nemzetietlen és más jelzőkkel szemben Szekfű magyar barokknak nevezi, melyet meleg színekkel, finom részletekkel fest, Weisbach, Günther Müller, Ermatinger és mások szempontjaiból sajátos magyar formát alkotva meg. Az egyéni lélek, amely nélkül tudomány, történetírás és ember sincs, különleges szeretettel fordul a katolicizmus magyar formái felé, abban, ami a szigorú módszeren és pártatlanságon túl a tudományban is mindig lélekből jövő egyéni, s ezért mindenkinél tiszteletet érdemlő marad. A XIX. század új gondolatok és problémák szövedékét hozza. A reformkor központjában ismét Széchenyi pártatlanul eleven és érző alakja áll. Negyvennyolc a Jó és Rossz, a hős és áruló mesejátékából roppant sorsfordulattá bővül, melyben ott feszülnek a társadalmi és nemzetiségi erők. Az újkori nemzetiségi kérdés kezdő fejezetét, a magyar államnyelvért folytatott harcot Szekfű a Fontes-sorozat egy kötetében külön is megrajzolta. A nacionalizmus ébredése a magyaroknál és szomszédainál, az ellentétek kialakulása, megoldások keresése, bizakodó és aggódó arcok, az erőszak látszatát keltő, a valóságban gyenge magyar politika, az elnyomás hangos vádja, asszimiláció ... Szekfű a nemzetiségi problémát a Magyar Történeten kívül is, legutóbb az Állam és

Nemzet kötetében összegyűjtött tanulmányai során állandóan szemmel tartja, megkísérli a magyarság és nemzetiségeinek középkori békés együttélését felvázolni, a faji és történeti egység bonyolult szövedékére éles fényt vetni.

Mintha színtelenné vált függőnyt vonnának fel szemünk előtt, mögüle elénk tárul a múlt mozgalmas és színes élete. A problémák újra izgalmassá — nem politikailag, hanem tudományos szempontból izgalmassá — válnak. Nagy szintetikus erő ragadta meg a múlt sokrétű szellemi és anyagi valóságát s félretolta azt a kopott kulisszát, amely ezt a multat sokhelyt elfedte előlünk. Szekfűt a társadalom- és szellemtörténeti módszerek segítették útján. A valóságban azonban mindig a történetíró tehetsége és alkotóereje a döntő. Az igazi történész nem a metódus és elmélet rabja, és ha valahol a merevedés veszélye fenyeget, biztos és rugalmas ösztönrel igazodik újra az élethez. A történelem központjában mindig „az egyéniség és tömeg cselekvése és szenvedése” áll. Szekfű legutóbb reális szemmel figyelmeztet a német társadalom- és szellemtörténet tanulságos módszereiből kifejlesztett túlzások ellen is, óv a mesterséges fogalmi konstrukcióktól, elvont sematizálástól, mely csak „racionális vonalakat” hajlandó ismét látni. Nem szabad magyarázatok és módszertani aprólékosság közt megállani, vagy pedig a „tényektől” elszakadva filozofálni. A história végső fokon mindig a múlt előadása marad, tehát elbeszélés, ennek főtárgyát pedig „az ember és az ő cselekvései képezték”. Az eseménytörténet önmagában csak vasváz. Ezt kell teljessé tölteni. Az

elbeszélést sem lehet kihagyni, hiszen ha történelemre gondolunk, „mégis csak Thukydides, Caesar, Tacitus, Voltaire, Michelet, Ranke elbeszélő munkái jutnak eszünkbe”. Egykor arra kellett figyelmeztetnie olvasóit, hogy Michelet és Macaulay a történetet olykor a bennük élő doktrinák szerint konstruálják. Évek multán arra figyelmeztet, hogy a régi hibákkal együtt nem szabad az értékeket is kivetnünk. „Uraim, ifjú történészek, nem szégyen ám Taine, Macaulay és Treitschke, Szalay László és Horváth Mihály mintájára megpróbálni az adatok elmondását is, nemcsak tisztázását és felfejtését”. A nemzeti múltat egységben kell látni és megírni.

E pár sorban nem törekedtünk többre, mint vázlatosan érzékeltetni azt, mi volt a jelentése Szekfű Gyula történetírói fellépésének tudományunk fejlődésében. A végén sem kívánunk elvi megállapításokat tenni. De nagyobb távlatból mintha úgy látszanék, hogy nincs is pozitívizmus vagy szellemtörténet. Vannak jó, kevésbé jó és rossz történészek. Teremtő és meddő szellemek. Alkotó tehetségek és örök küszködők. És amíg lesz magyar történettudomány, akármily fejezetei jöjjenek is, Szekfű Gyula mindig az első kategória első vonalában fog állani.

Kosáry Domokos

KATOLICIZMUS

A magyar tudományos történetírást katolikusok, elsősorban jezsuiták indították meg a XVIII. században. Ebből következett, hogy a régi katolikus hagyomány, a katolikus egyház, műveltség, társadalom múltbeli jelentőségének méltányolása a következő század történetírásában is sokáig megmaradt, bár fokozatosan csökkenő arányban. Az általános korszellem hatása alól azonban természet-szerűleg a történetírás sem tudta magát kivonni. Bármennyire is alapvető követelménye a történetírásnak a minden irányban egyformán kötelező tárgyilagosság, a történetíró benne él saját korában, ez adja az ösztönzéseket, a szempontokat kutatásaihoz. Saját egyéniségében kell a múlt jelenségeit átélnie, hogy megközelíthesse, felfoghassa azokat és a források adatait élettel töltsse meg.

Általános szellemi áramlatok és sajátos hazai viszonyok egyaránt úgy hatottak az elmúlt század folyamán és a jelen század első szakaszában, melyet általában a liberalizmus korának szoktak nevezni, hogy a katolicizmus értékelése, jelentőségének

megbecsülése mindig szűkebb körre szorult. A katolicizmusban a kor egy régi, visszavonhatatlanul elavult világnézetet látott, amely másodrangú, kevésbé hű magyarságként kezdett feltűnni a társadalom nagy részének szemében. A hazai protestantizmus a korábbi erős nyomás alól szabadulva nagy belső erővel rendelkezett és természeténél fogva a korszellemhez is jobban tudott alkalmazkodni, mint a dogmatikusabb katolicizmus s éppen ezért saját szemléletét minden téren jobban tudta érvényesíteni. Ezzel szemben a katolicizmus számára súlyos dekadencia kora a múlt század. Államvallás mivolta elkényeztette, a jozefinizmus pedig belső erőit gyöngítette meg végzetesen.

Így állt elő az a különös helyzet, hogy az ország lakosságának, főleg éppen a magyarságnak túlnyomó többségét tevő katolicizmus aránylag rövid, idő alatt teljesen kiengedte kezéből a szellemi élet irányítását. A XVIII. századnak még kifejezetten katolikus kultúrája után nem kellett több néhány évtizednél ahhoz, hogy maguk a katolikusok feledkezzenek meg önmagukról és értékeljék le saját vallásuk magyar kultúra-teremtő erejét, múltbeli szerepét és bámulatos megnemértéssel kezeljék az ultramontánnak bélyegzett irányokat.

Ennek az általános szellemi fejlődésnek volt részese történetírásunk is. Mert mihelyt a katolicizmust nem tekintjük önálló és maradandó értéknek, történeti szerepét is csak efémérnek vehetjük, amely adott helyzetekben, jobb híján teljesített csak értékes szolgálatokat. Történetírásunk is mind erősebben a protestáns-kuruc szemlélet felé tolódott el,

vagyis azon értékek irányába, amelyeket a kor maga súlyosabbnak ítélt. Ez a szemléletmód tehát a korszellemből fakadt, de viszont a történetírás maga is nagy mértékben hozzájárult e szemlélet általános elterjesztéséhez. A történetírásnak ez az iránya, egyes kiváló egyháziaktól eltekintve (Fraknói, Karácsonyi, Ipolyi, Bunyitai) általánosan érvényesült, mégpedig nemcsak protestáns, hanem katolikus szerzőknél is.

A hazai katolicizmusnak ez a súlyos dekadenciája, öntudatának szinte teljes megsemmisülése, az értelmiségi rétegeknek az egyháztól való elfordulása csak a 90-es években kezdett megváltozni, az általános katolikus megújulásnak azonban (Prohászka) még hosszú útra volt szüksége ahhoz, hogy saját hangját megtalálja, ami azután a történetírásban sem maradhatott el. Ez az új irány Szekfű Gyula nevével elválaszthatatlan.

Szekfű katolikus szempontú történetírása természetesen nem a vallás oldaláról indul ki. Tagadhatatlan, hogy a történetírásnak nagy jelentősége van a vallási öntudat kialakításában is, ez azonban a történetírásra nézve másodlagos kérdés. A történelem tudomány, amelynek megvannak a maga sajátos feladatai és eszközei: az igazság keresése, a múlt minél tökéletesebb megismerése és bemutatása. Hogy azután a múlt megismerése vallási szempontból is hat, az már csak következmény, de nem a történelem feladatköréhez tartozik. Történeti kérdés azonban az, hogy a múlt megismerésében a teljesség a fontos, mégpedig magát a kort alkotó vonások súlya szerint. A múlt megismerésében nem az

a lényeges, hogy a mi korunk mit tart fontosnak s ez a szempont a múltban hogyan érvényesült, hanem a kor szellemét és életét alkotó saját vonások együttese, akkori fontosságuk szerint értékelve. Márpedig a múlt ismerete alapján tisztában kell lennünk azzal, hogy a magyar történelemben az utolsó másfélszáz évet leszámítva a vallási kérdés volt az egyik legnagyobb hatóerő. Ez volt az emberek meggyőzésének, egész gondolkozásának alapszöveve, életük, cselekvéseik hatalmas indítéka. Ha tehát a múltból a vallási szempontot mellőzzük vagy fontosságát nem becsüljük fel eléggé, akkor a múlt képét hamisan látjuk s a valóságnál sokkal nagyobb hatóerőt fogunk tulajdonítani olyan okoknak, amelyeket mi fontosaknak látunk ma, de távolról sem éreztek olyanoknak a régi korszakok magyarjai.

Ami mármost a vallási élet múltjának katolikus vonatkozásait illeti: ha egyszer fölismerjük azt, hogy a vallásnak, egyháznak, vallásosságnak döntő fontosságú jelentősége volt multunk és kultúránk kialakításában, akkor lehetetlen észre nem vennünk azt is, hogy a katolicizmus mindenkor integráns részét alkotta a magyar életnek, tehát a magyar történelemnek is. Nemcsak abban a több mint félévezredes időszakban, amíg a vallási egység fennállt s a magyarság egészében katolikus volt, hanem azután is, mikor előbb csak kisebbséget, majd ismét többséget alkotott.

Múlt századi történetírásunknak tehát a katolicizmus történeti szerepének mellőzése folytán súlyos fogyatkozásai voltak, egyoldalú látása hiányos volt, tehát hibás fénytörést adott a múlt képének. Egy-

oldalú volt a korábbi, XVIII. századi történetírás is, mely tisztára katolikus-Habsburg-színezetű látása folytán semmi megértéssel nem viseltetett a protestáns és Habsburg-ellenes események és történeti szereplők megítélése tekintetében, s ennek szükséges kiegészítését hozta meg az ellenkező véglet. De ez maga is csak véglet volt, a kép korrigálásra szorult. Ezt a korrigálást hozta meg Szekfű meg-látása.

Erre a feladatra Szekfűt történetírói egyénisé-gének három alapvető vonása tette alkalmassá: szel-lemtörténeti iránya, függetlensége és szintetikus látása. A szellemtörténet hozta a történetírásba a szellemi tényezőknek s így természetszerűleg a val-lásnak is a korábinál sokkal nagyobb történeti értékelését, ennek az iránynak pedig történetírá-sunkban éppen Szekfű volt kezdettől fogva legna-gyobb és legkiegyensúlyozottabb, a német szellem-történet egyoldalúságaitól és túlzásaitól mindig tar-tózkodó képviselője. Gondolkozásának független-sége tette lehetővé a meggyökeresedett történelmi ítéletektől való szabadulást számára. Szintetikus látása, állandóan a teljesség fölfogására irányuló törekvése, a széteső vonásoknak egy képbe egyesí-tése, a lényeges kiemelése vezette rá arra, hogy a magyar múlt képe nem teljes: hiányzik belőle egy igen fontos vonás, a katolicizmus múltjának kellő súlyú értékelése.

Ez az értékelés elsősorban katolikus vallású történetíró feladata volt. Hiszen a vallásnak belső, lelki, világnézetet formáló lényegénél fogva termé-szetes, hogy a tökéletes beleélés, átélés és értékelés

még a legteljesebb tárgyilagosság és jószándék ellenére sem lehetséges más vallású egyén részéről. Hogy a magyar történetírás a múlt század végére oly nagy mértékben megfeledkezett a katolikus szempontok megfelelő térhez juttatásáról, arról éppen a katolikusok tehetek, akik nem foglalkoztak ezzel a kérdéssel:

„A XIX. század végén és a következőnek elején a katolikus szellemet a hazai történetírásban szinte kizárólag egyháziak képviselték, ami annyit jelentett, hogy a világi szakemberek vagy ellenséges állást foglaltak el a katolicizmussal szemben munkáikban, vagy pedig, ez a jobb eset, közömbösen viselkedtek a katolicizmus iránt a magyar történet és egyes részletei megítélésénél.”

„A XIX. század második felének hazai történetírása fejlesztette ki a katolikusokban az alacsonyabbrendűségnek ezt az érzését, amikor protestáns történetírók tolla mindegyre az erdélyi fejedelmek, Bocskay, Bethlen, Rákóczi György hadjáratait, a protestáns vallásszabadságért és az alkotmányosságért való felkeléseit mutatta be, mint történetünk központi cselekményeit. Ezzel kapcsolatban a katolikusok mint a Habsburg-király hívei, gyöngé, megalkuvó magyaroknak tündek fel, akik az alkotmányos és vallásszabadságot feláldozták egyéni érdeknek, anyagi előhaladásuknak a bécsi udvarban. A kiegyezési korszak katolikus történészei nem tudták ezt a felfogást megcáfolni, sőt a korszerű szabadságideák hatása alatt gyakran ők is meghódoltak s legalább is hallgatással hozzájárultak ahhoz, hogy különösen a XVII. és XVIII. századot illető-

leg a protestáns, kuruc magyarság lett a jó magyar, a katolikus pedig az esendő, elesett, labanc, rossz magyar.”

A teljes látás, a múlt elfogulatlan, megrögződött véleményektől független vizsgálata vezette Szekfűt annak világos látására, hogy „a katolikusoknak nincs okuk a protestánsokat nemzeti szempontból erősebbeknek, lelkesebbeknek, jobb magyaroknak tartaniok, mint önmagukat”. Ezért tudta a korábban egyoldalú szempontok és főleg elhanyagolt kutatás folytán hanyatlónak és nemzetietlennek bélyegzett XVIII. században föltalálni azokat a nagy értékeket, amelyeket a korábbi történetírás alig sejtett benne: az előző másfél század pusztuló világával szemben az új országépítés csendes, építő korszakát. Ebben a korszakban találta meg a külföldi kutatásban is csak az utóbbi évtizedek alatt fölismeret és értékelt barokk kort, mélyen katolikus és egyúttal magyar érzésű, bár jórészt latinnyelvű kultúrájával. Ezzel kapcsolatos a jezsuitarend nagy jelentőségének elismerése a magyar múltban. Mert bár ítélje valaki a jezsuitarend munkásságának eredményét saját világnézetének alapján kedvezőnek vagy kedvezőtlennek, örvendetesnek vagy szomorúnak, azt eltagadni nem lehet, hogy az egész korszakon keresztül alakítója volt a magyar léleknek, a magyar kultúrának, amely ennek figyelembe vétele nélkül soha teljesen megismerhető nem lenne. Ha a jezsuitákat a magyar múltból elmellőznők, multunknak jelentős részeit kell magunktól ellökünk.

Történetírói tárgyilagossága, függetlensége, fő-

leg pedig éppen szintetikus látása azonban meg-
 óvja Szekfűt attól is, hogy az ellenkező végletbe
 csapjon és elfogulttá váljék a magyarság nem kato-
 likus részével szemben. Mint katolikus ember szá-
 mára természetes, hogy lélekben közelebb áll, job-
 ban, melegebben átérthető számára a katolicizmus
 és annak szerepe, de a nemzet történetírója szívé-
 hez az egész nemzet egyformán közel van, minden
 csoportjában és minden világnézeti irányában. Jel-
 lemző, hogy elfogulatlanságát éppen protestáns
 bírálói szokták hangsúlyozni. Ez az objektivitás
 tette képessé arra, hogy helyenként a hazai protes-
 táns szellemiség történetének kutatása terén is út-
 törő munkát végezzen. Saját szavai szerint:

„Annyi... bizonyos, hogy az emberi és nemzeti
 értékek lemérése és összehasonlítása nem történhe-
 tik másképp, mint mindkét fél erényeinek és hibáinak
 számbavételével. Történeti hitel és nemzeti érzés
 szempontjából gyanús nekem az a protestáns, aki
 keserűen elítéli a pozsonyi vértörvényszéket, de a
 világért sem nézne Kassa három vértanúja felé, s
 ugyanúgy gyanús az a katolikus, aki megint csak
 máséban látja a szálkát, nem a magáéban a geren-
 dát. A történeti szemlélet alapjában véve a tények-
 ből indul ki, s így hiányos ott, ahol a tények egy
 részére nem kíváncsi, — ezen az alaptételen túl
 azonban kötelességünk a tények megítélésében is
 az igazság, s adott esetben a magunk joga mellett
 a velünk együttélő, egy magyar tőből sarjadzott
 protestánsok igazára is gondolnunk.”

„Nemzeti politika dolgában hűség és tehetség,
 állhatatlanság és belátáshiány egyénenként meg-

oszlott a katolikus és protestáns tábor között, ami a világ legtermészetesebb dolga, hiszen mindkettőben magyarok voltak, ugyanazon erényekkel és bűnökkel, ugyanazon balsors és viszontagságok prédájaként. És sem a római pápának, sem Luthernek, Kálvinnak hitvallásában nem volt a magyarokra vonatkoztatott külön artikulus, mely minden további nélkül jó magyarrá tette volna azt, aki az illető hitvallást elfogadta.”

„Közvéleményünk ma is szereti megkülönböztetni a kálvinista és pópista magyart mint az alapjellem két, élesen elhatárolható változatát, nézetem szerint hibásan, anekdotikus vonásokat komolyan véve. Józan történeti szemléletünknek nincs is nagyobb akadályozója, mint az anekdotákból kialakított történeti tudás. A valóságban a katolikus és protestáns magyar között a nemzeti jellem dolgában nincs számbavehető különbség, akárcsak egykoron I. Rákóczi György és Pázmány Péter, Zrínyi Miklós a költő és II. Rákóczi György, vagy Thököly és Rákóczi közt sem volt, nem is lehetett nemzeti jellegbeli eltérés. A XVII. század erdélyi támadásaiban a szembenálló protestáns és katolikus magyarok mint két testvér hasonlítottak egymásra, beszédjükben, szokásaikban, harcmódojukban, s viszont élesen elkülönült mindegyik a saját szövetségeseitől, a töröktől, német-osztráktól. De ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a hosszú időn át fennálló felekezeti ellentét nem járult az ősi jelleg megváltoztatásához. A változás ugyanis nem abban állott, hogy kétféle magyar típus alakult volna ki, például protestáns és katolikus, labanc vagy kuruc:

nem ilyen egyszerű osztódásról van szó, hanem arról, hogy a kuruc és labanc egyformán más magyar lett, mint a középkori, egységes jellegű nép. A magyarság új árnyalataiban is hasonszórú, egyforma színű maradt, de ez a szín nem volt többé a régi.”

Hogy azután Szekfünek ez a teljességet bemutató képe, a katolicizmus múltbeli nagy jelentőségének új elismerése a magyar katolikusokat megszabadította a már-már köztük is gyökeret verni készülő történeti alacsonyabbrendűség érzésétől és megszilárdította öntudatukat, az egészen természetes. Bátran lehet mondani, hogy a magyar katolikus öntudat helyreállítása az utóbbi évtizedekben kevés embernek köszönhet annyit, mint éppen az ő történetírói munkásságának.

Igen sokat köszönhet azonban Szekfünek a magyar katolicizmus egy másik történeti vonatkozásban is: a sajátos egyháztörténeti kutatás új föllendítése és modernizálása tekintetében. Egyrészt az általános magyar történeti szempont, a hiányok fölismerése, de másrészt erős egyéni katolicizmusa, a saját egyházának múltja iránti fokozott érdeklődés vezette abban a törekvésében, hogy új életet adjon a meglehetősen szomorú helyzetbe jutott magyar katolikus egyháztörténetírásnak, megállítva „a magyar katolikus történettudománynak szinte két évtized óta alig tagadható hanyatlását”. A korábbi nagy egyháztörténészeknek századunkban már nagyon kevés méltó utódja akadt. Nemcsak a katolikus egyháztörténetírás iránti érdeklődés csökkent általában, hanem az egyháztörténettel foglalkozók nagyobb része megfélekedezett arról, hogy „az előttük jártak

a saját korukban korszerűek voltak”, de módszerük egyszerű átvétele ma már, a történettudomány új, nagy átalakulása, fejlődése után, nem produkálhat a kor színvonalán álló munkákat. „Ettől a korszerűségtől pedig jelenleg nagyon is távol vagyunk”. Ezért „megint el kell sajátítanunk a haladottabb nyugati módszereket, s ezek segítségével egészen új utakat kell törnünk”. Ez az új út elsősorban nem a szervezeti kérdések kutatása, hanem magának a vallásosságnak az egyéneket, a társadalmat, a nemzet életét alakító vallásos érzés múltjának megismerése.

Ennek a célnak érdekében hozta össze körülbelül egy évtizeddel ezelőtt a Katolikus Történetírók Munkaközösségét, hogy a haladottabb német és francia egyháztörténetírás (Grabmann, Bremond stb.) módszereinek közelebb hozásával új levegőt hozzon a hasonló magyar törekvésekbe is. Ezért fáradozott nagy önfeláldozással azon, hogy az egyháztörténeti kutatás eredményeinek közlésére teret is nyisson (Regnum évkönyv).

E mellett céljai közt mindig ott szerepelt a magyar katolikus társadalom történeti műveltségének emelése is. Részben az említett Regnum is ilyen célt szolgál, de e mellett nehéz lenne felsorolni azt a számtalan teret, ahol e cél érdekében munkálkodott, — hogy csak egyet említsünk, az esztergomi nyári egyetemet. Azt lehet mondani, hogy az utóbbi évtizedben alig volt jelentősebb katolikus szellemi megmozdulás, amelyben neki része ne lett volna, vagy amely valamilyen formában kapcsolatot ne keresett s talált volna vele.

A katolicizmussal kapcsolatban nem feledkezhetünk meg Szekfűnek még egy fajta munkásságáról, s ez az, amit történetpolitikainak nevezhetnénk. Nem a napi politikába való beavatkozást jelenti ez, hanem csak a jelenkor eseményeinek, problémáinak a katolicizmus örök elveihez való mérése. Egyetemes szelleme a történelem, a szellemi, politikai, társadalmi élet egész síkját átfogja, s mégis tőlük távol maradva, felettük állva szemléli valami egészen mély és gazdag katolikus kultúra szempontjából. Az, hogy a katolicizmust ilyen egészen elmélyült formában tette magáévá, a dogmatika, a filozófia, a társadalomtudomány és az irodalom legteljesebb ismeretét, a legteljesebb behatolást tételezi fel. Ezek birtokában tudja azokat másoknak is közvetíteni írásain keresztül, s így válik „a dolgok magányos szemlélője” nemcsak a tudomány világában, hanem a magyar katolicizmus és az egész magyarság életében is alakító erővé.¹

Csapodi Csaba

¹ Az idézetek Szekfű Gyula következő munkáiból valók: A katolikus történetírás Magyarországon. (Magyar Katolikus Almanach, Budapest, 1927, 695-700 l.) — Magyar katolikus történetfelfogás. (Katolikus írók új magyar kalauza. Budapest, é. n. 396-418. l.) — A magyar jellem történetünkben. (Mi a magyar? Szerk.: Szekfű Gyula. Budapest, 1939.) — Előszó a Regnum egyháztörténeti évkönyv I. kötetéhez. (Budapest, 1936.)

NEMZETPOLITIKA

Senkisémet hangoztatta jobban Szekfű Gyulánál a „történeti” szempont jelentőségét: ne nézzük a múltat a jelen szemléletén keresztül, ítéljük meg a történetet saját szelleme szerint, ne erőltessük rá messzi századokra a mai gondolatokat. Ugyanekkor nincs talán egyetlen történetíró sem, aki Szekfű Gyulánál nagyobb hatást gyakorolt volna nemzedékére és a nálánál fiatalabbakra. Szigorúan elhatárolta munkássága határait; midőn történetet írt, csak történetíró volt, aki a kor és a források bűvöletében él; amidőn a közélettel érintkezésbe került, akkor sem tagadta meg történetírói magatartását. Szekfű Gyula egész sereg művében fordul a jelen kortársai felé s miközben Magyar Történetében következetesen keresztülvitte a múlt önmaga törvényei szerint való értékelését, mindenkor számít a szélesebb rétegekre. Egyáltalában nem zárkózik el a nagy tömegtől, de az értelem és a meggyőződés eszközével közelít hozzá. Sohasem tesz engedményt múló hangulatoknak, felületes érzéseknek; ez a nagy realista elme, régi nagy magyarok módján, mindig csak „a

dolgot önmagát” nézi. Ismeri közállapotainkat, tisztában van műveltségünk viszonyaival s talán éppen ez a reális felismerés, ez a sosem leplezett pesszimizmus, ez a nagy magyar hagyományokat idéző őszinteség és önismereti hajlandóság teszi erőssé, hogy bátran szembeszálljon a korszak összes hullámmázaival. Történetírása tehát sosem öncélú, hanem súlyos nemzeti és emberi feladatokat hordoz. Szekfű Gyula könyveiben nagy tanítói tehetség, valóban „Praeceptor Hungariae”, aki szomorú tekintettel nézi sok viszonyunkat, de rögtön meg is magyarázza az okokat, felfejti a dolgok múltba menő gyökérezetét. Midőn a közélet felé fordul s a politika szenvedőihez beszél, ez a „történetpolitikai magatartás” egyszerre világossá lesz. Meg akarja tanítani értelmesen, okozatosan gondolkozni az embereket; szeretné, ha elmélyednének az okok és következmények bonyolult hálózatában, szívesen fed fel nemzeti bajainkat, hibáinkat, hátramaradásunk lényegét s mindebben ismét csak a történetíró szemlélete vezet, aki a maga roppant egységében egynek látja a múltat, jelent, jövőt, s az élet egyetlen része sem marad rejtve előtte. Am mivel ily ritka átfogó tekintettel tekint mindenfelé, nagy felelősséget érez a jelen irányában is.

Ez a felelősség, a múlt tökéletes ismerete, az okok szövedékében való eligazodás, a szigorú és pontos önismeret hálátlan és magányos erénye, az emberi és nemzeti lelkiismeret ritka finom remegése az, mely Szekfű Gyulát a közélet felé vezette. A közéleten itt nem szabad értenünk a napi politika múló tülekedését, aminthogy Szekfű Gyula minden-

kor távol állott a mindennapok haszonlesőitől, a mulandó konjunktúráktól, a korszak kétes ügyességeitől. A közéleti hivatás számára a politika legmagasabb szféráit jelenti, azt a kört, ahol az államról, a társadalomról és az embereknek az államhoz, társadalomhoz való kapcsolatairól való nézetek megszületnek. Ha végignézünk az elmúlt húsz-harminc esztendőn, nyugodtan elmondhatjuk: senki sem gondolkozott oly mélyen a magyar nép sorsáról, a magyar állam létéről, a nép és állam oly izgatóan érdekes kapcsolatairól, mint Szekfű Gyula. Nem egyszer szóvá tette, mennyire hanyatlott az elmúlt években államszemléletünk és politikai érzékünk. Allameszménye természetesen nem a XIX. század állama. Éppen, mert soká annyira a múlt és a hagyomány bűvöletében élt, ezért fordult ellenzéssel szembe azzal a XIX. századi állammal, mely szerrinte elszakadt a magyar államiság klasszikus folytonosságától. A liberális állam fölött azonban nemcsak emiatt gyakorol kritikát. Szekfű Gyulát mélységes keresztény szemlélet hatja át és kereszténysége maga az emberiség és méltányosság, az ember természeti jogainak tisztelete. Nemcsak önmagától jutott erre a felismerésre, de ide vezethette Széchenyi István politikájának szemlélete is, aki az újkori magyar történet legnagyobb energiája, kislugárzó fókusza. Széchenyi is a magyar ember sorsát vette szemügyre, és Szekfű Gyula államszemléletének is a természeti és emberi jogaiban meghagyott, felemelt ember a középpontja. Mármost a XIX. század állameszményére éppen azért néz kritikával, mert ez az államgondolat a szabad versenyévelv

vallotta és magára hagyta a magyar embert éppen akkor, mikor ebben a polgártalan és tőkeszegény országban, a köztünk terjengő „gazdasági indifferenzizmus” között — ez is Szekfű Gyula szava és megállapítása — segítségre, védelemre, oltalomra lett volna szüksége. Az állam történeti jellege és folytonossága különben az emberben él. Nem vallhatjuk tökéletesen a történeti folytonosságú, keresztény magyar állam hitét, ha megfélemlünk az emberről. Midőn jövőnk fejlődésünk homályait kutatja Szekfű Gyula, állam- és nemzetszemlélete minduntalan reábukkan arra az emberre, akit nevelni, művelni, szeretni kell.

Ez a történeti folytonosság, a szentistváni értelemben vett keresztény állam azonban csak akkor épülhet szilárd alapokra, ha elveit valóban méltányossággal, megértéssel visszük keresztül. Szekfű Gyula a nemzetiségi kérdés területéről hoz minduntalan példákat erre vonatkozólag. Még látjuk majd nézeteit a nemzetiségi kérdéstről; most nézzük emberi állásfoglalását befelé. Az 1920-as években állította fel a történeti keresztény államról, a keresztény demokráciáról szóló posztulátumait. Már ekkor világosan látja gazdasági struktúránk hibáit. De bízunk a keresztény megújulás erejében s abban, hogy az akkor annyit emlegetett kereszténység valóban „közéleti” kereszténység, azaz nem marad csupán frázis, hanem áthatja az élet minden területét, szabályozza ember és ember viszonyát, a létharcot megszelídíti és harmóniát hoz közénk. Azóta is hű maradt ezekhez a nézeteihez Szekfű Gyula, melyekről nem egyszer be kellett látnia,

mennyire csak pium desideratumok. Kritikájában mindig felemlegeti az eredeti keresztény természetjogi álláspontot. De világos, hogy nem ő távolodott el eredeti magatartásától, hanem a viszonyok fejlődhetek annyira, hogy Szekfű Gyula az emberi fejlődés, a társadalmi haladás érdekében szükségesnek tartja, hogy emlékeztesse az embereket a keresztény állam igazi lényegére s a természetjogi, emberi követelmények természetére. Az természetesen már külön stúdium tárgya lehetne, merre, milyen talajba hullottak Szekfű Gyula gondolatai az 1920-as években, s egyáltalában, hogy akkori munkássága mint hatott közéletünk további fejlődésére. Ha viszonyainkat nézzük, megokoltnak látjuk azt a szomorúságot, azt a bizonyos pesszimizmust, ahogy Szekfű Gyula nézi azóta a helyzetet. Mert az általa posztulált történeti és keresztény államiság mégis az értelem erején épülne és szabályozója nem más, mint az igazság és méltányosság.

Az is más kérdés, mint alkalmazhatók a keresztény alapelvek a modern államhatalom felépítésénél, illetve, hogy ki hogyan és miként értelmezi ezeket az elveket. Szekfű Gyula minden pesszimizmusa mellett sem téveszti szem elől a keresztény méltányosság követelményeit. Nem hisz a fejlődés és haladás XIX. századi gondolatában, bizonyos pesszimizmussal nézi a haladási gondolat európai hatását. Ez a „történeti” szempont eredménye nála; forráskritikai módszere nem szenvedhette, hogy a XIX. század haladási eszménye szerint mérlegeltek és értékelték a régi korszakokat. E helyett eszménye a sztatikus és konzervatív állam, mely azonban

a keresztény természetjog értelmében valósággal népi és népjóléti állam is. Kritikai pesszimizmusában ez a keresztény gondolat állandó szilárd pontot jelent. Ehhez méri a korszakok változásait a történetíró és a „Praeceptor Hungariae” egyaránt s pályája talán ezért van tele csalódásokkal, mert a közéletben sehol sem találja keresztény eszményeinek érvényesülését, melyek túllebegnek korszakunk és állami, politikai életünk változásain, valóságain. Pedig tanításai tisztítóan hatnak, mint megvalósítandó eszmények, még ha a való élet messze elmarad is mögöttük, vagy olykor meghamisítja lényegüket. .

Szekfű Gyula társadalmi eszménye az okosság és az értelem. Nem a merev és dogmatikus ráció lelkesíti, hanem az a történeti gondolkozás, mely végigkutatja okokért a multat, felfejti annak szövevényét és a dolgok miértjére messzi századok tanulságaival felel. A történet valóban a jelen tükre és oka Szekfű Gyulánál, aki nem „filozófiai” princípiumok szerint nézi a folyamatokat, nem hideg konstrukciók, hanem egyedül a valóság szerint. A történelem számára maga a valóság s ezért szeretné történeti gondolkozásra tanítani nemzetét. Jól mélyére lát modern folyamatainknak; tudja, hogy a történeti frazeológia mennyire felületes és felszínes társadalmunk köreiben. A történeti műveltség kérdése állandó gondja volt. Történeti műveltségünk hiányaiból magyarázza a társadalmunkban multunkról és jelenünkről élő hamis hiedelmeket. Bár igazi területe a modern magyar történet és mesteri alkotásai a Mátyás utáni korszakról szólnak, ál-

landó figyelemmel kíséri a húsz év óta divatos őstörténeti mítoszokat és fikciókat. Szerinte elég magyar múltnak a mögöttünk maradt ezer keresztény esztendő és az azt megelőző honfoglalás, mely felé akkora kegyelettel fordultak a keresztény középkor magyarjai. Világos tekintettel látja az őstörténeti fejtegetések dilettáns hamisságait. Ezért követeli a szaktudomány hatását és befolyását közéletünkben, hogy tőle megtanulják az emberek, mi a valóság. A dilettáns őstörténeti fejtegetések befolyásával szemben rámutat arra, mennyire kevésbé ismerik az emberek az igazi magyar történelmet. Szekfü Gyula a történet reális szemlélője és mégis roppant áhítattal fordul a múlt egységes képe felé. Nem tűr rajta torz és hamis vonásokat. Például már az 1920-as évek elején határozottan elutasítja az őstörténeti és faji romantikát. Kimutatja, hogy a faji kérdésszóló fejtegetések mennyire idegen eredetűek, mint alkalmazzák a merőben más alkatú magyarokra Chamberlain és Gobineau tanításait, egyszóval igen érzékeny pontokat tapogat ki, főként akkor, midőn a faji gondolat romantikájáról beszél. Kimutatja, hogy akárcsak Európa összes népeinél, úgy a magyaroknál sem lehet faji egységről beszélni; a magyar és külföldi irodalom teljes birtokában mutatja be az emberi keveredés valóságát és beszél arról a történeti gondolatról, arról a történeti egységről, mely a közös múlt, közös sors, közös hagyomány és érzelem munkájával formálta nemzetté a magyarokat. S itt nem riad vissza attól, hogy meg ne mutassa: ez a faji romantika mennyire ártalmas a magyar múlt egészére, hiszen homályba borítja, le-

kicsinyli, torz keretekbe szorítja azt a múltat, mely létünk értelme és útmutatás a jövőre.

Szekfű Gyula tehát mind a faji és őstörténeti romantika, mind a XIX. századi szabadversenyek állam ellenében kitart a szentistváni államgondolat mellett, persze ennek modern értelmében. Nemcsak személyes, régi élményei vonják errefelé, hanem a megfontoltság, a harmónia vágya is. A XIX. századi államtól rossz néven veszi, hogy állapotainkat teljesen összekuszálta, az új romantikától pedig félti a múlt igazi értelmét. S félti a jelent is: a tiszta gondolat ereje Szekfű Gyula gyakori eszménye. A XIX. századtól rossz néven veszi, hogy nem oltalmazta a szabadversenyek kor hatásaira elő nem készített népünket, de az ellene támadó romantikától fél az eszmények és gondolatok teljes összezavarása miatt. Elvész a nemzet, mely tudomány nélkül való, vallja. Számára a magyar nemzeti eszmény lényege az értelem, az okosság, a józanság és méltányosság. Így jut el a nemzeti kérdésben vallott felfogásához, mely valósággal korszakos jelentőségű a XIX. század második felének asszimilációs és nemzetállami teóriáival és gyakorlatával szemben.

Itt is Széchenyi István az eszményképe, akár csak méltányos, a realitásokat néző, a magyar nép sorsát jogi konstrukciónál többre tartó szemléletében. A nemzetiségi kérdés szerinte elválaszthatatlan a magyar nép és magyar állam történetétől. Tehát történetileg gondolkodik a nemzetiségi kérdésben is; valóságérzetét nem bénítja semmi dogmatizmus, miközben a történetileg is igazolt és levezetett magyar méltányosság vezérli állásfoglalását. Mint

történetíró szinte az elsők egyike, aki nemcsak az állam és a vele kapcsolatos közjogi konstrukciók és küzdelmek történetével foglalkozik és a rendiséget nem tekinti a magyar jellem kizárólagos megnyilatkozásának, hanem szerető gonddal fordul a mély rétegek felé. Szekfű Gyula a magyar nép első és eddig legnagyobb történetírója, aki előadása és gondolatai középpontjába a népet állítja és annak változásait vizsgálja. Így jut arra a felismerésre, hogy az összes nemzetiségi problémák és bajok oka történeti: a török hódítás eredménye apasztotta le annyira a magyarok arányszámát, hogy a XVIII. századi beköltözések nyomán Magyarország nemzetiségi állammá változott. A török uralom irtotta ki az ország középpontjáról a magyarok roppant tömegeit, tette néptelenné az országot. Így jöttek be a szerbek és részben a románok; a balkáni elfordulás északra szorította a balkáni népeket, akik a Kárpátok és a Duna vonala mögött némi biztonságot találtak. Szekfű Gyula egyébként is rendkívül finom elemzéssel követi nyomon az egyes nemzetiségek művelődési, gazdasági és szellemi kialakulását és a magyar államhoz fűző viszonyát. Tudatában van annak, hogy a nemzetiségi kérdés jelenléte oly realitás, melyen nem változtat a hatalmi apparátus. Hangoztatja az ország egységét és magyar jellegét, a magyar vezetés jelentőségét és elsőbbségét, ugyanekkor azonban megemlíti, hogy ebben a magyar jellegű államban mindig voltak és lesznek nemzetiségek. Tehát törekedni kell a velük való harmónia megteremtésére. Széchenyi István példája vezet itt, az 1842-es akadémiai beszéd szelleme az,

mely megszabja közéleti álláspontját a nemzetiségi kérdésben. Ezt a megnyilatkozást örök érvényűnek tekinti és a magyar méltányosság és politikai érzék legszebb jelenségének tartja. E mellett Deák és Eötvös nemzetiségi felfogását tartja követendőnek és az 1868:44-es törvény szerinte oly forma, mely hosszú időre biztosította volna együttélésünket.

Mindebből következik már eleve, hogy Szekfű Gyula gyökeresen elutasítja a XIX. század második felének a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját. Nem tagadja az asszimiláció megtörtént tényét és nem helyezkedik merev és merész faji alapra. De az asszimilációnál szellemi és erkölcsi ismérveket keres és hű marad Széchenyi Istvánhoz, ki követelte, hogy a magyar felsőbbség és vezetés elsősorban erkölcsi, de semmiképpen sem hatalmi legyen. Ugyanekkor természetesen nem tartóztatja azokat, akik különböző új jelenségek vonzására ki akarnak szakadni a magyarság közösségéből. Szekfű Gyula talán legelőször ismerte fel a disszimiláció tényét és vonta le követelményeit: így csinált eszményt az összezárkózott, külön sajátságokkal rendelkező, saját múltját, történetét és irodalmát átérző magyarságból, melyet a keresztény természetjog és az emberiség szelleme hat át, s következőleg a méltányosság vezet más nemzetiségűek iránt. Végső fokon tehát a szentistváni állam az, mely megfelel vágyainak. A szentistváni állam-eszmény nem ismer külön népcsoportokat, de megbecsüli a kívülről jötteket és általában a más nyelveket és nemzetiségűeket. Szekfű Gyula alapvető magyarázatai közé tartoznak műveinek, írásainak

azok a részletei, hol kifejezi a régi, középkori magyar méltányosság és türelmesség természetét. A magyar társadalmi szervezet egészen más volt, mint a nyugati; a nomád türk politikai szervezet tág teret hagyott a nagyobb hatalom vezetése alá csatlakozott, alája hódoltatott népek belső életének. Ez a laza közösség alkotta a nomád alakulások lényegét; innét a nomád népek roppant száma és politikai hatalma. A keresztény magyar államszervezetben továbbra is megmaradtak ezek a jellemvonások. A kegyes és igazságos — pius et iustus — magyar király ügyelt a letelepedett népek külön életére, lehetővé tette e népek gazdasági és társadalmi természetét, életszükségletei szerinti külön belső életét egy-egy zárt területen belül, ami emellett egyáltalában nem árthatott az állam egységének. Tehát a középkori állam nem ismerte, nem ismerhette az asszimilációt. Az összehasonlítások hosszú sorával mutatta ki Szekfű Gyula, mennyire nem ismerte a középkori szentistváni állam a nemzetiségi küzdelmet és ellentétet, szemben a német, cseh és lengyel nemzeti feszültségekkel. Magyarországon a külön élő letelepült idegen népek megtartották saját nyelvüket és szokásaikat. Szekfű Gyula elutasítja azt a nézetet, mely szerint a középkori magyar királyok a mai értelemben véve asszimilálni akartak volna. Történeti módszeréhez híven nem engedi, hogy a múltra mai nézeteket alkalmazzanak.

A nemzetiségi kérdésekről vallott nézeteiben Szekfű Gyulát nemcsak a méltányosság és a természetjogi álláspont vezeti, hanem nyilvánvaló „hungarico-politicum” is. Tisztában van a nemzetiségi

kérdés összes vonatkozásaival, tudja, hogy Magyarországnak harmóniára van szüksége és az igazi magyar történeti valóság és álláspont felelevenítésével helyes megvilágításba akarja helyezni a kérdést mindenfelé. Tehát meg akarja fosztani a magyarországi nemzetiségi kérdést eddigi problémáitól s kimutatja, éppen a nemzetiségek felé, hogy a XIX. századi politika nem jellegzetes és nem egyértelmű magyar állásfoglalás. Egyáltalában, Szekfű Gyulának az a törekvése, hogy a magyar szellemet tiszta és hamisítatlan mivoltában mutassa be — a magyar szellem örök érvénye pedig semmiképpen sem azonosítható csupán egyes politikai korszakokkal, — például a XIX. század második felének sokban máig is továbbélő magatartása a nemzetiségi kérdésben, semmiképpen sem felel meg sem a magyar történet szellemének, sem a magyarság érdekeinek.

Tételeivel Szekfű Gyula soká állott viták és ellentétek középpontjában, hiszen gondolatai nem egyszer merőben eltérnek a közgondolkozástól. Amúgysem ambíciója, hogy a közgondolkozás irányában éljen és írjon. Számára a felismert és kikutatott igazság és az értelem magánya sokkal többet jelent. De talán éppen ezzel a bátor magánnyal vált Szekfű Gyula közéletünkben azzá, aminek sok-sok nemzedék tiszteli. Eszméink egyik legnagyobb tudatosítója, egyik legnagyobb hatású nemzeti ébresztőnk ő, akinek közéleti és emberi szerepe — túl a történetíró tőle elválaszthatatlan magatartásán — éppen az, hogy értelemre és világosságra nevelje nemzetét.

Gogolák Lajos

SZEKFŰ GYULA ÉS A NÉP

A múlt nagy számadója, a történetíró a néppel sohasem kerülhet olyan közvetlen kapcsolatba, hogy az veszélyeztethetné tárgyilagosságát, ami azonban nem zárja ki a jóindulatú megértést alanyának sorsával szemben. A magyar történetírás nagyobb mulasztásai közé tartozik a magyar parasztság történetének tudományos feldolgozása. Többnyire elfogultan tárgyalják a parasztság múltját, egyéni érzelmek alapján rajzolták meg fejlődését és ismertették legfontosabb állomásait. Nehéz is a parasztságról elfogulatlanul írni, mert történelme megdöbbenően dokumentálja a legnagyobb magyar társadalmi osztály történelmi tragikumát, s a történetíró, bármennyire igyekszik is tárgyilagossá lenni, nem tud szabadulni a múlt kísértéseitől.

Szekfű Gyula tárgyilagossan vette számba a parasztság múltját s ennek ellenére mégis annyi megértés és melegség járja át sorait, amikor róla ír, hogy az ember érzi, hogy szereti a parasztságot. Ha a nép küzdelmeiben számíthat a történetíróra, akkor ez a tárgyilagossá, de megértő történelem-,

illetve társadalomszemlélet sokkal többet jelent a segítségnél, mint a pillanatnyi felbuzdulás, az indultól hevített lelkesedés, mely hamarosan elhamvad és üres tétlenség következik utána. Szekfü Gyula megérti és szereti a magyar parasztságot s ilyen érzéseinek hű tükrö a Magyar Történetnek a parasztságról szóló néhány nagyon szép fejezete.

A parasztság a múlt század eleje óta központi helyet foglal el a magyar életben. A jobbágyfelszabadítást megelőző évtizedekben írók és politikusok vitatkoztak sorsáról és jövőjéről, majd amikor 1848-ban felszabadult és e kérdés megoldottnak látszott, maga a parasztság gondoskodott arról, hogy ne feledkezzenek meg róla. A jobbágyfelszabadítást követő évtizedekben alakul ki a paraszttársadalom mai képe, akkor jelentkeznek azok a nagy feszültségek, melyek még ma is izgalomban tartják a falvak lakóit. A magyar paraszttársadalom strukturális felépítése erősen proletár-jellegű, s az alsóbb rétegek öntudatos megmozdulásai a múlt század 70-es-80-as éveiben már jelezték, hogy valami nincs rendben, s politikai, gazdasági és társadalmi életünk átrétegződése nélkül a falvakban végleges nyugalom nem várható. Az agrárszocializmustól a kivándorlásra és a városba özőnlésen keresztül csak egy emberöltő választ el az úgynevezett falukutatótól. Az utolsó évszázad tehát mindig hallott a parasztságról s akarva-akaratlanul tudomást kellett vennie, hogy van parasztság.

Minden időben másként látták a parasztságot s másként gondolkodtak róla: de különösen döntő volt sorsára az utolsó száz év irodalmának sajátos

paraszt-szemlélete. A legállandóbb vonás itt az idill, a romantika. A parasztidill és a parasztrómantika néha reálisabban jelentkezett, máskor meg mindent elborított, elárasztott és a magyar társadalom jólesően lubickolt abban a tudatban, hogy derék, hűséges, becsületes, megbízható, kitartó, szorgalmas, erős, erényes, bátor, megelégedett, boldog stb. parasztságunk van. Petőfi, Arany népies-nemzeti iránya őszinte lelkesedéssel és talán határozott politikai szándékkal vonultatta fel a közönség elé a parasztságot; epigonjaik azonban az idill és a romantika elbájoló tendenciájával szerepeltették versben, regényben és színdarabban s kialakult a magyar közvéleményben a faluról és a parasztságról az a kép, amelyet a népszínművek még ma is őriznek s amely hamis illúziókba ringatta a magyar társadalmat. Bögatyás, piros pruszlikos, heje-hujás, árvalányhajas, jókedvű, pompás parasztok mozognak a színpadon: táncolnak, dalolnak, keveset dolgoznak, harangszókor leveszik a kalapjukat, keresztet vetnek s jó étvággal fogyasztják el a bőséges ebédet, amit az ugyancsak szépen kiöltözködött menyecske hoz a faluból. Ez a retusált kép maradt meg a közvéleményben a parasztságról a világháború kitöréséig, sőt egészen napjainkig, mert hiszen a népszínművek helyett ma a filmek kápráztatják el a közönséget s azokban is a parasztságnak ez a hamis illúziója érvényesül. . .

A sajátos magyar társadalomszemlélet természetesnek vette, hogy van parasztság. Nem látta meg, hogy a parasztság torz társadalmi képlet, nem terjedt odáig az érdeklődése, hogy a kép mögé is

nézzen és valamivel többet is megtudjon róla. Elfogadták, hogy van parasztság s azt hitték, hogy ez a maga érintetlen állapotában tekinthető csak a magyar társadalom legfontosabb alkatelemének, mert el sem tudták képzelni a magyar életet parasztság nélkül. Természetes állapotnak tekintették s magától értetődőnek tartották, hogy vannak urak, vannak polgárok, vannak munkások és azután vannak parasztok; s ebben a megváltozhatatlan társadalomban a parasztságnak olyannak kell lennie, mint amilyen jókedvűnek, dalolónak, boldognak ő látta.

Pedig a hamis kép mögött már lejátszódott az a nagy tragédia, melyet az agrárszocializmus elbukása, a kivándorlás és a városbaözlés jelentett s amely kétségbevonhatatlanul dokumentálta a paraszt- és a polgári életforma nagy feszültségeit, szinte demonstrálta, hogy a parasztság anakronizmus és fenntartása nemcsak hogy nem nemzeti érdek, hanem egyenesen káros a magyar jövőre nézve. A parasztság különböző területeken és formákban megnyilvánuló menekülése — kivándorlás, városbaözlés, egyke, szekták, stb. — a jobbakban megmozgatták a lelkiismeretet, úgy hogy revideálták társadalomszemléletüket, megvizsgálták a parasztság helyzetét, strukturális felépítését, bajait, problémáit, reálisabban szemlélték a falvak életét, hatott rájuk Szabó Dezső és Móricz Zsigmond, őszintén, érdektelenül lelkesedtek a népért, de még ők sem látták meg, hogy ez a különleges társadalom \ csak rezervátum, — bármennyire érdekessé, színessé és vegetatívabbá teszi is életünket — melynek

a külföldiek csodájára járnak, de amelynek fenntartása nem lehet a nemzet érdeke.

Szekfü Gyula az első, aki a magyar paraszttársadalom különleges fejlődésére figyelmeztet s történetírásában tudatosan emeli ki azokat a tényezőket, melyek lehetetlenné tették a magyar földművelőtársadalom egészséges, korszerű fejlődését, megakadályozták, hogy lépést tartson a nyugati paraszttal, hogy ténylegesen felszabaduljon, s amelyeknek köszönheti, hogy parasztság maradt. Az újkori nagybirtokban, a török háborúkban és a vármegye különleges szerepében látja Szekfü azokat a konzerváló erőket, melyek a feudális társadalom keretében megőrizték a magyar parasztságot a maga természeti állapotában.

Az európai parasztság útjai a XVI. században váltak el. Addig többé-kevésbé megegyező vonást mutat az európai parasztság története, ugyanaz a hely jutott számára minden európai társadalomban: legalul, szolgai szinten tengődött. A nyugati paraszttal a városiasodás hatására lassan polgárosodtak s idővel az összes szabadságjogok részeseivé lettek. Nyugaton nem alakult ki a nagybirtoknak az a formája, mely Kelet-Európát annyira jellemzi. A nyugati paraszttal bérleti viszonyba kerültek földesuraikkal, megváltották tartozásaikat, nem nehezedett rájuk állandó nyomás és ellenőrzés, nem láncolta őket a földhöz a szabad költözködés hiánya s nem kellett a feudalizmus hierarchiájában megszállott személyi szolgáltatásokat teljesíteniük. Kelet-Európában a XVI. században a nyomáskényszerhez alkalmazkodó földközösségből a földesúr kihalási-

totta saját gazdaságát, allodiumát s azt majorsági üzemmé fejlesztette. A folytonos háborúk nagyon jó piacot jelentettek a mezőgazdaságnak. Hatalmas hadseregek mozogtak e tájon s azok élelmezése a nagybirtokra háramlott. A marha, a búza és a bor a legkeresettebb tömegélelmezési cikk volt, s a jó értékesítési lehetőség nyereszkesedési hajlamokat ébresztett a földesurakban. A magánszektoron hosszú cselédházak, istállók, nagy csűrök és magtárak épültek, a határban bérepszolgák robotoló jobbágyokkal és zsellérekkel együtt dolgoztak: a földesúr szinte ingyen jutott a terményekhez s azokat jó pénzért értékesítette. A nagybirtoknak ez a formája már ismerős előttünk: a XVI. és XVII. század földesurai az ingyenes munkaerőt szolgáltató jobbágyok — Werbőczytól kezdeményezett — röghöz kötöttségét mindennél fontosabbnak tartották s a szabad költözködés jogától megfosztott jobbágy tartozéka lett a nagybirtoknak, a feudális Magyarországnak.

A nagybirtok szerepét Szekfü Gyula a török veszedelemmel magyarázza. Szerinte történelmünkben a hasadást a törökség másfél százados uralma jelenti. A magyarság akkor már Európa szerves része volt s nem egyezkedhetett az ázsiai rabszolgáltató, imperialista nagyhatalommal. Élet-halál harcot vívott s joggal nevezhette magát Európa védőbástyájának. Ez a szerepe azzal a káros következménnyel járt, hogy az ország legjobban termő és legsűrűbben lakott területei teljesen elpusztultak. A Győr-Buda-Debrecen vonaltól délre a Dunántúl és az Alföld jó néhány évszázaddal visszaesett, a

föld elvadult, hatalmas gaz borította, másutt sivataggyá vált s a rajta élő nép olyan sokat szenvedett, amennyit talán Európának egyetlen más népe sem. Az imperialista török rabszolgának hajtotta el a magyar lakosságot, vagy pedig olyan súlyos adókkal terhelte, melyeket alig tudott megfizetni. A török imperializmus a legerkölcstelenebb alapokon nyugodott: a harcosok részesedtek a megszállott területekből, kisebb vagy nagyobb birtokokat kaptak, de nem voltak biztosak abban, hogy meddig élvezhetik azok jövedelmét, tehát a végsőkig zsarolták, fosztogatták a népet. A törökségnek szolgáló tatár segédcsoportok pedig időnként a teljesen kifosztott lakosságot brutálisan végigrabolták s ha ellenállásra találtak, vagy a kedvük úgy hozta, halomra gyilkolták. A török impérium emlékét őrzi az Alföld jellegének megváltozása, a ritka település s az a nagy különbség, mely a magyarországi és a nyugati parasztok között fennáll. Nyugaton akkorra már a parasztok beleilleszkedtek a társadalomba, úgy helyezkedtek el benne, mint annak legfontosabb eleme. Ugyanakkor az Alföld vadvizek elöntötte, zombékos téréin szilaj pásztorok legeltettek félig vad csordákat s úgy éltek, mintha Európától felmérhetetlen távolságra vetette volna őket a sors.

A nagybirtok és a törökség mellett a paraszttársadalom végzetes formálásában szerepet kapott a vármegye is. A központi hatalom és az oligarchia vetélkedése sajátosan jellemzi a feudális társadalmak helyzetét: Magyarországon a központi hatalom kialakulására később került sor.

„A magyar állam legfőbb feladata — írja Szeckfü

— a XVI. és XVII. században a török elleni védelem volt, ehhez képest a magyar jobbágy teherföllettét is nyugati szomszédaival összehasonlítva a török hódítás okozta. Amikor az osztrák tartományokban a jobbágy egész évben mindössze 3-6-12 napnyi robotot végzett földesurának s ezen kívül másnak nem, akkor a magyar jobbágy a földesúri roboton kívül legalább 12 napot szolgál a török elleni végvárak fenntartására, kiépítésére, reparálására. Belső viszonyaink különben is kedvezőtlenül alakultak: XVI. századbeli uralkodóink, I. Ferdinánd, még Rudolf is megpróbálták az 1514-i szigorú jobbágytörvény enyhítését, a következő század első fele azonban a királyi hatalom végleges elgyengülését hozta magával: az új nemesi alkotmány II. Mátyás, II. Ferdinánd és III. Ferdinánd korában fejlődik ki s hozzájárul ahhoz, hogy a magyar jobbágy ne részesedhessék azon felülről jövő védelemben, mely Közép-Európa szolgáló néposztályait támogatta ekkor a földesurakkal szemben. A magyar fejlődés itt válik el nyugati szomszédaitól: az az esztendő (1608), mely Bocskay felkelésének közjogi gyümölcset, a bécsi béke szövegét felveszi a magyar törvénykönyvbe, a jobbágyság sorsának intézését kiveszi az állam, a király, a főpapság és főrendek kezéből s átengedi a vármegyéknek, melyek nem egyebek, mint a földesurak egyeteme, mégpedig ekkor már elsősorban a kisebb földesuraké, akiknek keze mindig súlyosabb, mint a nagyuraké. Ehhez képest a jobbágy a XVII. században teljesen ki van szolgáltatva a földesúri társadalomnak: szabad költözködése szinte teljesen megszűnt, szolgáltatásait

pedig, melyekkel urának és a vármegyének tartozik, éppen ezek: földesura és a földesurak egyeteme határozza meg. Míg a középkorban a jobbágy helyzetének rendezése nem mehetett végbe az egész politikai-közjogi apparátus, azaz a király és az összes rendek akarata nélkül, hiszen még a Dózsa György lázadását tragikusan befejező 1514-i jobbágytörvény is országgyűlésen jött létre, a közjogi faktorok beleegyezésével, addig most, a XVI. században még csak tényleg, a XVII. században legalisan is, a nemesség, a földesurak egyeteme egyedül intézte a dolgokat saját belátása és akarata s természetesen érdeke szerint. Az állam annyira tehetetlen volt a vármegyék immár megnövekedett hatalmával szemben, hogy a jobbágyoknak az állam érdekében teljesítendő szolgálatait (a várvédelem fenntartásában, az átvonuló katonaság eltartásában) is rábízta kezelés végett a vármegyékre. Azt pedig, hogy mit és mennyit fizessen és szolgáljon a jobbágy földesurának és a vármegye mint intézmény fenntartására, ezt kizárólag, végső érvennyel a földesúr és a vármegye határozta meg. Innen érthető, hogyan nőtt meg a robotnapok száma, melyet az 1514-i törvény, a középkorhoz képest igen súlyosan, évenként 52-ben állapított meg, a XVII. században legalább is 104-re, de igen sokszor 150-160 napra is. Ez ellen a jobbágnak, mióta az állam lemondott sorsa intézéséről, sem panasz, sem jogorvoslat nem állott rendelkezésére egészen Mária Teréziáig, aki először próbálta meg az abszolutizmusnak nyugaton már szinte kétszázados jobbágyvédő hagyományait a magyar jobbágy érdekében is érvényesí-

teni”. Parasztság maradt a földművestársadalom a nyugatiétól eltérő fejlődés következtében nemcsak Magyarországon, hanem körülöttünk is, általában az Elbától keletre eső területeken. A paraszti állapot ismérvei majdnem azonosak e történelmi tájon, de azoknak meghatározása kimerült a társadalmi és gazdasági jellemzésben, esetleg még a politikai jogtalanság emlegetésében, de okait, múltját, történelmi hátterét a korszerű tudományossággal nagy munkájában és kisebb tanulmányaiban egyedül Szekfű Gyula rajzolta meg. Munkássága azonban nem merült ki abban, hogy tudományosan megfogalmazta a parasztság okait és lényegét, hanem tárgyilagosságának megőrzésével, illetve a tudományos és a gyakorlati munka szigorú elhatárolásával a rendelkezésre álló eszközökkel változtatni is akart a helyzeten, segíteni is szeretett volna a parasztságon. Amikor a magyar ifjúság egy része a parasztroman-tika bővületének hatása alatt a paraszti állapot konzerválásával akarta egy Dunavölgyi államszövetség alapjait megvetni, ő tiltakozott e történelmi öngyilkosság ellen, mert világosan látta, hogy a magyar parasztság, s nyugodtan mondható, az egész kelet-középeurópai parasztság számára csak úgy van jövő, ha ki tud emelkedni elavult kereteiből, ha ki tud lépni csődbe jutott életformájából. Szekfű abba a nagy történelmi perspektívába állította e kérdést, melyet fentebb vázlatosan megadtunk, s jól tudja, hogy a magyar parasztságot nem szabad visszafelé fordítani: a magyar parasztság csak előre mehet azon az úton, mely a tényleges felszabaduláshoz, a polgárosodáshoz, új életformájához vezet. Éppen

ezért örömmel üdvözölte a falukutatást is s helyt adott a Magyar Szemlében mindazoknak a fiatal íróknak, akik hozzá vitték a faluval, a parasztsággal foglalkozó tanulmányaikat. Szekfű Gyula tette lehetővé, hogy a Magyar Szemlében hosszú éveken át mind a mai napig a magyar parasztság sorsát érintő összes kérdések megtárgyaltassanak. Elég csak arra utalnunk, hogy a Magyar Szemlében láttak napvilágot Kerék Mihály, Szabó Zoltán és e sorok írójának írásai, melyek nem elégedtek meg az agrárhelyzet felszínes vázolásával, hanem nagyon mélyre lenyúltak s igen sokszor megdöbbentő eredményeket tártak a művelt közönség elé. Szekfű vállalta ezeket a szempontokat, és aki végiglapozza a Magyar Szemlének az ő szerkesztésében megjelent köteteit, elismeréssel kell megállapítania, hogy azokból a maga valójában, reálisan rajzolódik elő a magyar parasztság.

A reális társadalomszemlélet kialakításában így vállalt nagy és jelentős szerepet Szekfű Gyula. Igyekezett a zűrzavart sok lényeges kérdésben eloszlatni, s mindig vigyázott arra, hogy szubjektív lírai tekintetek, elemek ne befolyásolhassák azoknak a véleményét, akik már kivonták magukat a parasztromantika bűvöletéből és akikre nem hat az idill semilyen formában.

S ha lesz jövője, boldogabb jövője a magyar parasztságnak, — és reméljük, hogy lesz — akkor Szekfű Gyula nevét sem fogja elfelejteni, mint aki nagyban segített ahhoz, hogy a parasztság sorsa megváltozzék és a további fejlődése egészségesebb, emberibb legyen.

Kovács Imre

AZ ÍRÓ

A téves közhiedelmek egyik legmakacsabbika, hogy az írnitadás, a stílus valami különleges dísz a tudomány testén; ünneplő ruha, amit magára ölt az író; aminek értéke is csak annyi, hogy drágább, színesebb a hétköznapi ködmönnél. Még az is benne rejlik ebben a hamis hiedelemben, hogy a köznapi stílus-gúnya sokszor igazabb értéket takar, mint a hivalkodó cifraszűr, amely csak arra jó, hogy rangosán járjon benne az ember. Szinte már hangos a vád: mindenki gyanús, aki „szépen” ír.

Aki afféle ráaggatott cifraságokban látja az írni-tudást, a stílust: annak fogalma sincs a dolgok lényegéről. Az íróművészet nem szemfényvesztés, hanem a belső lelkialkat természetes önkifejeződése. Írni az tud, akinek eredeti gondolatai vannak, aki uralkodik mondanivalója fölött és az anyagából konstruálható minden értéket napvilágra tudja hozni. Invenció és diszpozíció nélkül nincs elokució. Előbb van az ember, aztán a stílus. Aki írni akar, ne a tollát hegyezze, hanem önmagát formálja.

Szekfű Gyulával szemben méltatlan volna a trópusokat skatulyázó, oskolás stilisztika formai szempontjait alkalmazni. Az ő tudós beállítottságát kell néznünk, hogy az egészből a részek jellegét megértsük.

Könyvei mögött az a történetfilozófiai magatartás áll, hogy a történelem az ember konstrukciója: annyit ér, amennyit a megismerhetőség korlátain belül és az objektív igazságot keresve a maga egyéni erejével rekonstruálni tud. Rekonstrukció fantázia nélkül nem lehetséges. A kövek önmaguktól nem állnak össze épületté és a legigazabb kövek is csak akkor beszélnek, ha valaki épületet formál belőlük.

Szekfű „művészete” tehát nem más, mint az ő tudománya: rekonstruálni a multat adatokból, amiket talán mindenki ismer, de paragon hevertet vagy amiket a lényeglátó szemével kell kibányászni a végnélküli monumentákból, adattárakból, archívumok néma kézírataiból. Tudós és történeti regényíró annyiban is különböznek, hogy a regényírói hitelesség több teret enged a fantáziának; de a tudománynélküli regényíró csak silányságokat fog produkálni, a fantázia-nélküli tudós pedig még da-dogni sem tud a történelemről.

Szekfű két ilyen rekonstrukciót alkotott, mind a kettőt valóban hősi alakról. Mind a két könyv emberi portrét rajzol, ami irodalomnak és történetírásnak egyformán tárgya: a „Száműzött Rákóczi”-t és „Bethlen Gábor”-t.

Az első a legszebb magyar könyvek közé tartozik. Erudíciója, új levéltári anyagon alapuló meg-

állapításai a tudományos elbírálás körébe tartoznak, de nem lehet elválasztani szerzőjében a tudóst a művésztől. Mert egy mondat, amit kiemel Rákóczi Vallomásaiból, egy jelentéktelennek látszó megjegyzés, amit valamely követ jelentésben talál: sokszorosan visszhangzik abban a keretben, ahová beilleszti az író. A könyv a legmerészebb föladatra vállalkozott — innen a vihar, amely fogadta és a sorsdöntő hatás, amit a magyar történelemtudományra gyakorolt: — szembeszállni illúziókkal, regényesítő kritikátlansággal, hamis adatokon alapuló naiv romantikával. Portrét rajzol és ez a portré nem azonos azzal a pathetikus, színpadi pózzal, amelyben népszerű olajnyomatok és politizáló tudósok szokták a kurucfejedelmet ábrázolni. Ennek a konvencionális, lelkesítő portrénak is van jelentősége: a tömegnevelésben, az iskolai olvasmányok légkörében. Szekfű az örök emberi értékek színpadán ábrázolja hőseit és a kor államcselekményeit. Az a néhány lap például, amellyel a XIV. Lajos halála utáni francia udvart, a régenység korát jellemzi, úgy hat, mint egy világtörténelmi dráma, amelyben az alakok egy mélybenéző lélektani intuíció világosságánál mutogatják rejtett titkaikat. Az író jellemzésének főereje abban rejlik, hogy élesen kiemeli a kontúrokat, néha meglepően kíméletlenül nevezve nevükön a dolgokat, és éppen azokra a tényekre mutatva rá, amiket a nyárspolgári, egyeztető történetszemlélet nem bír elviselni. A könyv első mondata: „A napkirály is elment arra az útra, melyen minden földi test porrá és hamuvá oszlik.” Ez a lírai előhang már itt megüti azt a tónust, amely az egész

művet jellemzi: a tények az emberi együttérzés és megértés magatartásában nyernek értelmezést.

Pedig Szekfű nem érzelmes elbeszélő. Beállítottsága inkább kritikai; ha kell, ironikus is, néha könnyörtelenül leleplező. De az érzelmek minden húrján tud játszani, a történetírói bölcsesség hűvös diszciplínája alatt. XIV. Lajos holttestét — írja Szekfű — „több mint kétezer testőr, apród és muskétás kísérte; az utódok és rokonok, udvaroncok és hű alattvalók sorából senki sem”. Ahány szó, annyi fájó igazság és kielezés, amely fölelevenít egy egész kort. A hideg objektivitás, az „impassibilité” Szekfűt klasszikus, mondhatnám „parnassien” művésszé avatja: a forma csak eszköz, hogy a szavak alatti *életet* még elevenebbnak érezzük.

Nézzünk még egy mondatot: „XIV. Lajos maga sem járt temetésekre, legkedvesebb unokái és dédunokái halálakor olyan rendelkezéseket adott ki, melyek folytán a katolikus egyház egyik legmegrendítőbb ténykedése a visszataszító hullának minél gyorsabb eltávolításává ridegült.” A beleélés teljes az író részéről: a szertartást a maga szavaival jellemzi, de a „visszataszító hulla” már átképzeléses előadás, amelyért a felelősség a korszellemre hárul...

Rákóczi alakja azóta él igaz, emberi alakjában, amióta Szekfű bevilágított legtítkosabb gondolataiba és fölfedte a tragikus sorsú magyar fejedelem körül szőtt diplomáciai szövevény rejtett szálait. Glóriás hősből emberi ember lett, aki rodostói magányában „az időt hasznosan űző *testedző* kézimunkát végez: asztalosságot, esztergályosságot,

vagy terveket rajzol különös, rejtekfiókos bútorokhoz, avagy festéssel, csatarajzok készítésével foglalkozik . . .” Honnan valók az ilyen részletek, amik regény-jelenetekké sorozódnak a könyvben? A történész tudja; az olvasó csak annyit lát, hogy meg-elevenedik előtte a kortársak szeretett Fejedelme és leszáll az ércparipáról, amire az utókor ültette.

A Száműzött Rákóczi-hoz kapcsolódik Szekfű Gyulának egy röpirata, „Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit?” címmel (1916). Sokféle érzelem hullámszásában mutatja — kivételesen — az író: gúnyos támadás ellenfeleinek teljes megsemmisítését célozva; tényeket hidegen regisztráló fölény, tudós szerénység; a nemzeti közvélemény előtt a megaláztatás mélységeiből kiáltó védekezés. Azt szokták mondani, az a nagy lírikus, aki korának érzeményeit szavakba tudja önteni. Szekfű a „De profundis” című fejezetében egy azóta sokat idézett, magyar igazságot fejezett ki maradandó formában:

„Ez a nemzet legjobbjait szokta erkölcsi összeütközéseknek kitenni, melyekből csak lelkük vagy testük sérelmével, lelki egyensúlyuk elvesztésével, nem egyszer önkézüktől irányított golyó árán kerülhetnek ki. Ez a nemzet legnagyobbjait szokta meggyötörni, hogy sírva keresse őket, mikor már nincsenek. Ebben az országban a hazaáruló nevet minden időben a legjobbak szokták viselni súlyos és nemes, szent kereszt gyanánt erős vállaikon.”

Szekfű legnagyobb hatású könyve kétségkívül a „Három nemzedék” volt. Itt megint nehéz elválasztani az írói művészetet a mondanivaló súlyossá-

gátol. Tény, hogy Szekfű úgy tudta előadni eszméit, hogy a forradalmak utáni szellemi és politikai reakciónak egész ideológiája az ő könyvéből táplálkozott: kifejezte korát és korát kifejezve irányítója lett korának. Bármiképpen gondolkozzunk is a mai politika síkján erről a könyvről, megjelenésekor (1920) a nemzet úgy fogadta, mint régen várt igét, amelyben testet ölt egy új Magyarország evangéliuma. A hatvanhetes liberális félszázad mint a dekadencia szomorú korszaka: ez volt a tézis, amely a nemzeti erőknél társadalmi és gazdasági szervezkedését tűzte ki célul. A könyv eszméin mohón kaptak a vezércikkírók és népszónokok, akiknek hatásos bölcsesége mögött ezúttal egy történetfilozófus megfogalmazásai állottak . . .

A „Három nemzedék” személyes élménye volt a szerzőnek, amint ő maga bevallja: a nemzeti katasztrófa okait kutatja könyvében. Szekfű itt kilépett a történetírónak múltba zárkózó hűvösségéből és a jelennek szól, néha a próféták ostorozó szavával. Es a nemzet túrta az ostort, keresve azokat, akikre átháríthatja a bűnösséget. . . Szekfű írói és tudós attitűdje itt a Széchenyiéhez jut közel. Ő is a nemzeti önismeret leplező fátylait szaggatja, ítél, vádol és moralizál. Így lett könyve egy évtized magyarságának fájó példatára, amelyből a múlt tanulmányait és a jelen irányítását meríthette.

A könyv kulminációja az a fejezet, amelynek „Két magyar sors a hanyatló korban” címet adott a szerző. Nem is kell ritmusba átírni a prózát: úgy ahogy van, mintha Berzsenyi háborgó-elégikus hangját hallanók. Három nemzedék tündöklése és

hanyatlása, mint regényes szimbólum: benne volt a kor irodalmi levegőjében. Thomas Mann, Tormay Cecil a fikció kereteiben is korrajzot adtak. Szekfűnél a korrajz a fikció eszközeivel elevenül meg. „Három nemzedék romboló sorát” látjuk, „beteg nemzedék tagjait”, akik gyógyíthatatlanul fertőzve vannak „a romlás bacillusaitól”. Aztán az író maga ellen is fordítja az érzelmes vádat: „Gyökereinkkel mindnyájan a hanyatló korban állunk és ott hordjuk homlokunkon, jelen és jövő törekvéseinken a kor beteg bélyegét.” Gyermekes illúziókkal, komor pesszimizmussal vádolja az író a kort, — és a komor pesszimizmus az ő könyvének is művészi alaphangulata. Ami a most idézett részletek után következik: a legszebb és legmélyebb átélése Ady Endre sorsának. A szavak a görög sorstragédiák páthoszára emlékeztetnek. Tisza István: „alkotni képtelen politikusok lángoló gyűlöletét és félrevezetett sokaság buta rettenetét tapasztalta magával szemben és tűrte egész életén át.” Ady Endre pedig: „értelmetlen tömeg nevetségének, tehetetlenek üldözésének tárgya volt.” Ki merte ilyen merész kontúrokkal, ilyen kiáltó haraggal a nemzetet legjobbjaiinak megtagadásával vádolni? Csak az merhette, akinek valóban magának is élménye volt a nemzeti félreismertetés gyötrelme és akinek tekintélye van hozzá, hogy a legkeserűbb igazságot is kimondja. Ebben a heroikus erkölcsi régióban merhette mondani Szekfű, hogy Tisza István „titáni erőfeszítések közt harcolt a géniuszától elhagyott nemzettel”. És egy Hodler-i képet vázol Tisza István bukásáról: „égi tetőn villámtól ütött tölgynek völgybe omlása”.

A hasonlat régi, de minden szó új benne: a jelentések és a szóformák nehezen, darabosan illeszkednek össze, mintha Berzsenyi írta volna.

Szekfű Gyula a történetírás legnagyobb lírikusa Magyarországon, a lírikus szónak Victor Hugo-i, aktív értelmében. Ha a tudós történeti műveiből összegyűjtenék a lírai helyeket, a magyar önismertetnek, a magyarság önfenntartó érzelmeinek, a tragikus-látású magyarok gondolatainak klasszikus anthológiáját lehetne szerkeszteni belőlük a mai kor örökségéül.

Ha semmi egyebet nem csinált volna Szekfű, mint azt, hogy megrajzolja Rákóczi, Tisza és Ady alakját tragikus igazságokat megmutató vonásokkal: a nemzeti önismeret legnagyobb művészei közé számítana. Negyediknek vegyük hozzá a Bethlen Gáborról rajzolt portrét: a lélekrajz és a korjellemezés itt is azzal az erkölcsi bátorsággal párosul, hogy glóriás hősről komor és igaz képet fessen, de úgy, hogy a régi dicsőség ne csorbuljon és a történelmi nagyság megmutatása magasan kiemelje Bethlen Gábort századának emberei fölé. A konklúzió lapidáris, súlyos szavakban foglalja össze a Szekfű történetiszemléletének másutt is érvényesülő tételét, mely szerint „keleti és nyugati magyarság szintézise, e nagy ellentétben fölülemelkedő, minden magyart átfogó működés neki nem adatott.” Es: „történetünk léptei a honfoglalás óta nyugati irányban haladtak s Bethlen kezdeménye tragikus vállalkozás maradt”.

Legszebb lapjai a könyvnek azok a részek, ahol a barokk-kor képét rajzolja, aprólékos adatokból

állítva össze a tárgyhoz méltó nagyvonalú tablót. Néha shakespearei atmoszférára emlékezik az olvasó, mikor az állam grandiózus gépezetének rekonstrukciója közben ráér olyan apróságokkal törődni a szerző, hogy Bethlen Velencéből drága szöveteket hozat palotái díszítésére, ingeket, selyemharisnyákat vétet, nem kevésbé az olasz asztal Ínyencségeit: cukrot, szirupot, befőttés gyümölcsöt, narancsot, maiváziát . . . Egyik szállítmányának csak a vámja 268 aranyat tett ki. Az ilyen részletek úgy hatnak, mint a státus-akciót jelentő kulisszák előtt egy földező kacagás, vagy zajos barokk-festmények sarkában az aprólékos szobadísz, dúló csaták rohanó paripái alatt egy virágszál csendélete.

Szekfű írói ereje nemcsak a nagyvonalú jellemzésben van, hanem a részletek kiélezésében is, a kontúrok reliefjeiben, a döbrentő vagy ráeszméltető szavak megtalálásában. Erősen nyomja a tollat, ha kell, de a rikoltó színeket nyomban kiegyenlíti, másokkal egybeolvadó harmóniában. Írásművészetének legmagasabb hullámvetése az a tárgyhöz hasonló kép, amit a magyar barokkról rajzolt, magyar történetének negyedik kötetében. Amit a barokk műveltségről ír, az a magyar irodalomtörténetírásban is a legszebb sorokat jelenti, Lényeglátás, őszinteség, erős aláfestés itt is minden sora. A „stílus” eltűnni látszik, mert az olvasó az ideák szépségében gyönyörködik és a legreálisabb részletekből spirituális kép alakul ki előtte. A nyers adatok szintézisbe emelkednek, és magas csúcsokról szemléljük a nemzet, vagyis a magyar lélek metamorfózisait. Mondatai a beljűk rakott adatok bal-

lasztja és a mindenre kiterjedő erudíció ellenére is könnyen lebegnek, mert folyton új meg új intellektuális meglepetéseket hoznak, cicomák helyett a „Sachlichkeit”, a tárgyiasság, az anyagszerűség erejével érák el céljukat. Egy-egy mondata sokszor fél-lapra terjeng, de magával ragadja az olvasót, a mellérendelés lazább szerkezetében crescendókat és elhalkulásokat éreztetve, értelmi magatartásával is érzelmeket mozgatva, szellemtörténeti távlatokat nyitva. Csak egy ilyen mondatát idézzük a barokk-fejezetből:

„A puritanizmus, cartezianizmus, coccejanizmus, pietizmus néven ismeretes irányok egymásután zörgettek a magyar határokon, s azok a fiatalok, akik ez új szellemiséget a XVII. század harmincas éveitől kezdve próbálták itthon szélesebb körökben elterjeszteni és valóságos hit- és életformává tenni, a protestáns orthodoxiával szemben tényleg a barokkal rokon érzelmi magatartásra törekedtek, a legális, rideg törvény és értelem uralma helyett a szív és érzelem vallási tényeket alkotó erejét hangsúlyozták, merítették az új protestáns misztika forrásaiból, de éppúgy visszamentek a középkori aszkézis, a katolikus misztika íróihoz, — az egyik amsterdami cartesianus-iskola tanítványa, a debreceni theológus Apáti Miklós, kinek egyik műve Apafi Mihály költségén jelenik meg Amsterdamban, Kempis Tamás Krisztus követésére támaszkodik, kegyes életében az „amor Dei” a központ, de hazatérve lelkészi, orvosi működése elfoglalja, hatása nincs s az akkori magyar rög épp úgy levonja fiatalsága magas röptéből, mint Apácai Cseri Jánost.”

Ebben az egyszerű köntösű, tompa melódiájú mondatban benne van egy egész kor, minden kincsével, de benne van Szekfű egyénisége is. Ő ma az a történetíró, akinek halk szava hangosabban szól, mint sokaknak páthosza, akit nemcsak a mondanivalójának objektív anyagáért olvasunk, hanem azért is, mert a néha rideg sorok mögött meglátjuk a tudós arculatát, érezzük termékeny szkepszisét, serkentő pesszimizmusát, magyar problémákon gyötördő lelkét, azt a mélyen magyar lelket, amely a multat boncolva és megmutatva önmagának is portrét állított a történelmi arcképcsarnokba.

Zolnai Béla

A „MAGYAR SZEMLE”

A sajtó nagyhatalom, mondják, s elég sokan is vannak, akik a sajtó révén hatalmi tényezővé emelkedtek. Mohón terjeszkedő épülettömbök, luxusos szerkesztőségi helyiségek, főúri berendezések és tüsténtkedő titkári hivatal: azok a legfőbb külsőségek, amelyekben a sajtó oligarchái magasra polcolják magukat, mint hét párnáján a mesebeli veres vitéz.

Aki ismeri a Magyar Szemle szerkesztőségét, a sötét pesti bérház hivatali helyiségeinek s irodabútorainak láttán távolról sem támadnak hatalmi képzetei. A Magyar Szemle szerkesztősége egyszerű büro, ahol reggeltől estig állandó ütemben folyik a műhelymunka, kopognak az írógépek, szól a telefon, zörögnek a korrektúraívek, készül a szám s a soron következő könyvkiadvány.

És ha a Magyar Szemlét mégis szellemi életünk egyik vezető tényezőjének, a magyarság nagy nemzeti folyóiratának ismeri mindenki, úgy ezt bizonyára nem csillogó külsőségek magyarázzák, hanem a soraiból kiáradó szellem, a lélek.

A Magyar Szemle szellemét igénytelen hivatali

helyiségekben — előbb a Tükör-utca, majd a Vilmos császár-út egy-egy szerény szerkesztőségi szobájában — Szekfű Gyula alakította ki.

A Magyar Szemle Társaság 1927-ben régi hiányt kívánt pótolni egy olyan nemzeti szellemű folyóirat megindításával, amely arra hivatott, hogy a napi politikától mentesen közvetítse a magyar értelmiség számára a világáramlatokat, s a hazai viszonyokat józan kritikával szemlélve egyúttal szükségleteket és kívánalmakat állapítson meg. Amikor a Társaság alapítói elhatározták a „Magyar Szemle” létesítését, választásuk egyértelműleg a budapesti tudományegyetem újabbkori magyar történelmi tanszékének akkor nemrég meghívott tudós tanárára, Szekfű Gyulára esett. A legszerencsésebb, de egyúttal legtermészetesebb elhatározás volt, hogy a nagy feladatra hivatott folyóiratot annak a férfinak közvetlen szellemi gondozására bízzák, akit európai látóköre, tudományos képességei, komoly magyar felelősségtudata, ragyogó írói készsége és ritka emberi értékei mintegy predestináltak arra, hogy új fejezetet nyisson nemzetnevelésünk terén.

A Magyar Szemle Társaság nemzetpolitikai irányelveit gyakorlatilag Szekfű Gyula dolgozta ki és céltudatosan érvényesítette folyóiratában. Olvasóközönségünk jól ismeri ez irányelveket: külpolitikai érdeklődést, tájékozódási készséget teremteni, tekintést nyitni a környező országok felé; megismertetni helyünket, hivatásunkat, nemzeti kötelességeinket; a külső adottságokat reálisan mérlegelve szabni meg belső fejlődésünk törvényeit. Mindezen felada-

tok elvégzése szigorú önvizsgálatot kíván; a kijelölt célhoz csak a nemzeti önismeret útján juthatunk el. Éppen ezért a Magyar Szemlének szánt közleményeket már eleve szigorú kritikai szellem s őszinte felelősségtudat hatja át; ez biztosítja a folyóirat legkülönbözőbb tárgyú közleményeinek belső rendjét, szellemi egységét.

Nálunk — sajnos — a legritkább esetben lehet folyóiratokról szólva határozott koncepcióról beszélni. Szekfü Gyula a legszebb magyar folyóirathagyományokat újította fel, amikor sajtószervének szilárd szerkezetet, határozott felfogást és állandó kritikai magatartást biztosított, ő, aki oly hihetetlen alapossággal ismeri a magyar múlt minden emlékét, kitűnően ismeri hagyományörző nagy folyóiratainkat is, Vörösmarty, Bajza, Arany, Csengery és Gyulai Pál kritikai szemléit, s az újabbak közül gróf Tisza István Magyar Figyelőjét; a hazai tradíciók mellett a külföld nagy tudományos revüin is nevelkedve, kellő érzékkel tudta méltányolni mindazon mozzanatokot, amelyeket egy, a szellemi elit vezetésére vállalkozó folyóirat egyetlen percre sem téveszthet szem elől. Az ő hatalmas tárgyi tudása, biztos ítélőképessége és új utakat mutató szelleme tette a Magyar Szemlét a nemzet vezető folyóiratává. Érdemes itt megemlítenünk, hogy a Magyar Szemle jellegének kialakulásában némileg Tormay Cecil „Napkelet”-je is közrehatott; amennyiben t. i. a Magyar Szemle éppen a Napkeletre tekintve rekesztette ki hasábjairól a szépirodalmat. A hasonló célokért küzdő s néhány közös munkatársal számoló két folyóirat akként osztozott meg a fel-

adatokon, hogy míg a Napkelet főleg a szépirodalom és kritika talaján működik, addig a Magyar Szemle egyéb vonatkozásokban, a nemzeti élet szélesebb területein szolgálja a közösséget.

A nagy feladatok megközelítéséhez a nemzeti köztudatban már alig élő említett mintákon kívül nem voltak biztató kezdetek. A Magyar Szemle szerkesztőjének magának kellett gondoskodnia olyan munkatársakról, akiknek írásai a kitűzött cél — a történeti gyökereken nyugvó, népi kapcsolatot ápoló és európai nivójú nemzeti műveltség megteremtése — felé vezetnek.

Szekfű Gyula elejétől fogva következetesen megvalósította szerkesztői alapelvét, hogy folyóiratában minden kérdéstről a legjobb szakemberektől kapjon az olvasó tájékoztatást. Nem részletekbe menő szobatudósokat, hanem az élettől eleven kapcsolatot tartó, éles szemű és világos fejű szakembereket keresett, akikben a tudós felkészültség művészi kifejezőkészséggel párosul. Sikerült is a politikai, tudományos, művészeti és gazdasági élet képviselőiből, valamint a hozzá mindig otthonos közelségben álló ifjúságból, névtelen pályakezdőkből és egyetemi hallgatókból, egyszóval az „öregek” díszes gárdájából és a fiatalok seregéből egy sajátosan homogén dolgozótársi együttest kialakítania, amelynek tábora évről-évre nőtt, jöllehet nagyrészt belőle rajzott ki az utóbbi évek minden értékesebb mozgalmanak derékhada. Emlékezetes, milyen széles hullámokat vert pár évvel ezelőtt a dilettánsok tündökléséről szóló tanulmánya. Meggyőződéséhez híven szerkesztői asztalánál mindenkit a maga szakterüle-

tére utalt. Nem fogadott el kéziratot még oly befolyásos közéleti előkelőségtől sem, ha a szerző sajátos munkaterületéről elkalandozott s például fontos közgazdasági pozícióban történetfilozófiai fejtegetésekbe ereszkedett. A tudományos szakszerűség, illetékesség és hozzáértés kérdésében nem ismert mellékszempontokat; kényes vagy népszerűtlen helyzeteket mindig bátran vállalt. De épp úgy nem szerette az elvont elméleti cikkeket sem; ezeket kivétel nélkül szaklapokhoz utasította. Mindenkor a közönséggel való közvetlen kapcsolatra törekedett, s amelyik cikk a nemzetnevelés koncepciójába nem illeszkedett bele, lett légyen szakszempontból bármily érdekes, őszinte sajnálattal elvetette. Szerkesztői elveihez tartozott továbbá a történeti évfordulók-kal kapcsolatos megemlékezések mellőzése. Az aktualitások túlhajtásával szemben vallotta, hogy a közérdekű problémákat nem kell határkövekhez kötni. Jellemző, hogy például a számos irodalmi emlékűnnep közül csak Kazinczy és Kölcsey halálának s a Szózat születésének centenáriuma, valamint Arany János halálának ötvenedik évfordulója alkalmából közölt egy-egy dolgozatot, ekkor sem a szokványos jubileumi emlékezéseket szaporítva, hanem lemerítve e nagy emberek és nagy művek közgondolkodásunkra gyakorolt hatását.

A Magyar Szemlében megjelent többezernyi cikk hosszú sorozata teljes összhangban fejezi ki a nemzetnevelés feladatát, mint ideális vezető elvet.

E feladat egyik ágazata a magyar közönségnek külpolitikai szemléletre való nevelése és hozzászoktatása ahhoz, hogy sorsunkat a körülöttünk levő né-

pekkal és a nagyvilág erőtenyezőivel kapcsolatban tekintsük. Ezt a célt szolgálták a legjobb szakemberektől származó külpolitikai cikkek és tanulmányok, amelyek kezdettől fogva a magyar sajtó legtárgyilagosabb, s így legbiztosabban eligazító külpolitikai tájékoztatói. Hogy milyen emelkedett szellemenben s mennyire kényesen ügyelve a nemzet külpolitikai érdekeire, azt eléggé tanúsítja gróf Teleki Pál ismételten kifejezett elismerése, de mutatja a tragikus végű miniszterelnök munkatársának, gróf Csáky Istvánnak egy 1932. évi meleg hangú levele is, melyben — a külügyminisztérium sajtóosztályából távozva — megköszöni azt az értékes támogatást, amelyben a Szemle munkatársai objektív s nem részrehajló beszámolóikkal a magyar kormányzat külügyi törekvéseit mindig részesítették.

Másik feladat: belső fejlődésünknek józan, világos szemmel való figyelemmel kísérése, amiből következik társadalmi és gazdasági bajaink megállapítása és a kivezető utak megjelölése. Ezt a szükségletet szolgálták a különböző társadalom- és gazdaságpolitikai cikkek, melyeknek szerzői pártpolitikai elfogultságtól mentesen kizárólag magasabb nemzeti szempontból jellemezték és bírálták a viszonyokat. A Magyar Szemle hasábjain hónapról hónapra tervszerűen követték egymást a társadalmi és gazdasági helyzetet figyelő, bíráló és megoldásokat sürgető közlemények. Szekfü Gyula céltudatos, bátor törekvéseinek legszebb bizonyítéka, hogy a magyar földbirtok- és társadalompolitika égető kérdéseinek leelőször éppen az ő Magyar Szemléje adott őszinte hangot. Állásfoglalása a

magyar fejlődés szempontjából korszakos jelentőségű. — Egy folyóirat — ha még oly széles hatókörű is, mint a Magyar Szemle — néhány év vagy évtized alatt nem képes egy összetett társadalmat megváltoztatni. Nem a folyóirat hibája, ha a felvetett problémák s a megfigyelt betegségek, bajok nagy része máig orvosolatlan. A magyar népi tömegek egzisztenciális gondjai, magasabb társadalmunk szervezetlensége és műveltségének felszínessége, külsőségekhez tapadás, címkórság, protekcionizmus s hasonlók, a gazdasági pályák elhanyagolása, stb. stb. — mind szőnyegre kerültek a Szemle hasábjain — a népszerűség vagy népszerűtlenség széljársásától függetlenül! A magyarság fontos létkérdéseinek taglalásában Szekfű Gyulát mindig csak az igazság és az emberiség vezette, a mély vallásosságában gyökerező krisztusi gondolat. Szigorú elveit következetesen azon a szellemi színvonalon érvényesítette, amelyet egyedül tartott méltónak magasabb értelmiségünkhöz; írói és szerkesztői kritikája egyaránt távol áll egyes emberek és személyek érintésétől vagy éppen meghurcolásától.

Szekfű Gyula Magyar Szemléjének harmadik nagy feladata, amellyel a trianoni Magyarországon úgyszólván egyedül állott a hazai sajtóban: a kisebbségi kérdés állandó megvilágítása. Míg a külpolitikai tárgyú tanulmányok és szemlék útján általános európai helyzetünkről és követendő magatartásunkról kívánta tájékoztatni a közvéleményt, addig az erdélyi, felvidéki és délvidéki, továbbá az amerikai és egyéb külföldi magyarságról szóló beszámolók rendszeres közlésével egy eddiginél ele-

vénebb, szolidárisabb nemzeti egység közösségi érzését igyekezett megteremteni. Valósággal körülhordoztatta tekintetünket az öt világrész magyarságán, hogy ébrentartsa a nemzet lelkiismeretét és egyszersmind lekötött energialehetőségeink számontartásával önbizalmunkat is növelje. Ma már mindenki tudja, hogy a leszakadt magyarság és az itthoni magyarság kapcsolatainak állandósítását illetően a Magyar Szemle úttörő munkát végzett, mindvégig vezető szerepet játszott s más lapoknak is ösztönző például szolgált. E folyóirat volt az, amely nagyemlékű Jancsó Benedek kezdeményezésével és gróf Bethlen István irányításával először hatolt át a fájdalmonokon és illúziókon, hogy józan, reális pillantással vegye szemügyre és kísérje figyelemmel leszakadt testvéreink keserű éveit és keresse azokat a szempontokat, melyeknek érvényesítésével nemzeti társadalmunk fenntarthatja a határok által elválasztott kulturális egységet. E feladatkörben is csak a reális állapotokkal foglalkozott a szerkesztő s nem programokkal vagy tervekkel. Ezt annál kevésbé tehetné, mert különben közvéleményünk, sőt ami még fontosabb, a külföldi sajtó is az ilyen programszerű megnyilatkozásokat könnyen a szerkesztőbizottság elnökének tulajdoníthatta volna, ami éppen nem kívánatos helyzeteket teremtett volna. De hogy a szerkesztőnek mennyire megvolt a maga határozott vonalvezetése, azt a Magyar Szemlének különösen a kis- és nagy-magyar politikai koncepcióról közvetlenül vagy közvetve kifejtett tanításaiból láthatjuk. E szerint: a kis-magyar politika megelégszik a mai magyar területekkel, továbbá

idealiter Nagymagyarország helyreállításával, anélkül, hogy az ahhoz szükséges nemmagyar nemzetségek problémájával bármiképpen foglalkoznák s ezzel az egész magyar irredentisztikus elképzelést meglehetősen a levegőbe helyezze. Viszont a nagy-magyar politika — Ottlik László „Új Hungária”-jához hasonlóan — realiztikusan próbálja megoldani azon nem magyar népi kérdéseket, valamint a leszakított magyarság kérdéseit, amelyek mind hozzátartoznak a régi, az új és az elkövetkező Magyarország képéhez. Ebbe a nagy-magyar politikai koncepcióba ágyazta bele Szekfű Gyula az elszakított magyarság s a hazai nemzetségek problémáit. 1927-től kezdve, amikor sajtónk — tájékoztatlan-ságból, közönyből vagy tudatlanságból — hónapokon és éveken keresztül alig vett fáradságot arra, hogy a csonkahazai közvéleményt a trianoni határokon túli magyarság életéről tájékoztassa s a szórványosan megjelent közlemények is jórészt a menekültek szubjektív beszámolóiból álltak, az erdélyi Bethlen István és a csonkahazai Szekfű Gyula Szemléje volt az, amely úgyszólván minden egyes számában alapos tanulmányokban tárta fel a szűk határokon túli magyarok sorskérdéseit. E törekvéseknek megfelelően a folyóirat lapjain teljes hossz- és keresztmetszetben bontakozik ki Erdély, a Felvidék és a Délvidék politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális mozgalmainak képe. Az erdélyi problémákat főleg Jancsó Benedek és Szász Zsombor, a felvidékieket Steier Lajos és mások, a délvidékieket pedig Bajza József, Prokopy Imre és Fekete Lajos tartotta számon, állandóan figyelve az antirevizíós

törekvéseket, az ellenséges propaganda üzelmeit és nem feledkezve meg soha a magyar kisebbségek szellemi törekvéseiről, amely életüknek sokszor egyetlen megnyilatkozási lehetősége volt. A délvidéki magyarság életében hosszú időn át alig történt jelentősebb esemény; ez azonban nem akadályozta Szekfű Gyulát abban, hogy azért minden negyedévben ne közöljön egy-egy délvidéki helyzetképet. Ha Bácska-Bánát magyarjainak más életmegnyilvánulása nem volt, mint valami egyesületi helyi ünnepség, műkedvelői előadás vagy kulturális sérelem, hát arról számoltatott be lapokon keresztül, mert a hozzáértő szem e szürke napihírek között is megláthatta egy félmilliónyi magyar magárhagyottságát és hősi erőfeszítését. Nem volt az elszakított magyarságnak semilyen megmozdulása, amelyről a csonkahazai közönséget tájékoztatni ne tartotta volna fontos nemzeti feladatnak. Különös érdeklődéssel kísérte az elszakított területek szellemi mozgalmait; nincs magyar folyóirat, amely észak, kelet és dél új arcú magyar íróival annyiszor és oly sok szempontból foglalkozott volna, mint éppen a Magyar Szemle. Élesen figyelte a megszállt területi magyar ifjúság magatartását, a történetíró szemével tisztán látva, hogy e területek sorsának mikénti alakulása attól függ: hogyan nevelkedik a jövő magyar generáció a zárt határokon belül. Éppen ezért elsősorban magukat a fiatalokat igyekezett megszólaltatni; ezek a fiatalok amúgy is mindig fölkeresték mesterüket, ha néhanapján feljöhettek a magyar fővárosba. Mivel azonban közvetlen megnyilatkozásuk Bethlen István folyóiratá-

ban veszélyes vállalkozás lett volna, beszámolóik hosszú sora természetesen különböző álnevek alatt jelent meg; sőt a csonkahazai szerzők is több ízben csak álnévvel közölhették tapasztalataikat, mert az érdekelt államhatalom részéről útlevel-elkobzás megvívum-megtagadás lett volna a válasz az ily közlésekre. A megszállt területi magyarság problémái mellett az idegenbe és tengerentúlra szakadt magyarság kérdéseivel is rendszeresen foglalkozott a folyóirat. A Magyar Szemle büszke öntudattal tekinthet nemzetmentő munkájára, mert ezek a cikkek, tanulmányok — tudományos érveikkel és helytálló adataikkal — legutóbb, a trianoni határokat módosító tárgyalások előkészítésében és menetében is fontos szerepet játszottak.

Szekfű Gyula az európai szellemű és nagyvonalú magyar nemzetiség szolgálatára rendelte folyóiratát. E célnak megfelelően minél szélesebben igyekezett kiterjeszteni a Magyar Szemle témakörét. A nemzetpolitikai, társadalmi, kulturális és gazdasági problémacsoportokon belül a honvédelem, a közigazgatás, egészségügy, közoktatás, a falu és a város, a technika, a művészet, tudomány és irodalom minden fontos, közérdekű és időszerű kérdését fölvetette. Előszóval nyitott teret némi nagyfontosságú kérdés sorozatos megbeszélésének, így tette diskusszió tárgyává a lelki egység, a magyar ifjúság („a harmincévesek”), a magyar föld és nép, valamint a nemzetiségek stb. problémáit, amelyek a magyar közéletben széleskörű érdeklődést keltettek, új utakat mutattak s részben programmá is váltak.

1927 szeptember elsején indult útjára a Magyar Szemle és 1938 decemberéig jelent meg Szekftt Gyula szerkesztésében. A folyóiratot a magyar élet szükséglete hívta létre s a magyarság legjobbjainak megértése segítette tizenkét éven át kitűzött céljának minél teljesebb megvalósításában. Erőtéljes magyar öntudat kialakítása, őszinte szociális megértés életrekeltése és nemzeti műveltségünk elmélyítése: e hármas feladat foglalja össze a szerkesztőnek a meginduláskor kijelölt programját. Szekftt Gyulának az első számban kifejtett irányelvei minden évfolyamon s minden számban végigkísérhetők. Európai, keresztény, magyar műveltséget hirdetett s szolgált mindvégig, mert „ez a kultúra a mi legnagyobb, egyetlen kincsünk, melyet semmi idegen törekvésnek fel nem áldozhatunk.” A Magyar Szemle „azon merész, magyar földön példátlan szándékkal indult meg, hogy egyszerre több nemzedék lelkét foglalja össze és vezesse jobb, magyarabb és emberibb képek felé”. Olvasóközönségének központi bázisává a művelt értelmiséget választotta ugyan, de igazi, végső célja az, hogy „mondani-valóinkat a nemzeti társadalom minden rétegéhez elvezessük. Nem mondhatunk le sem a gazdatársadalom, sem a magántisztviselői kar, sem a szabad kereső pályák: ipar, kereskedelem, technika embe-reiről. A nemzeti kultúra, melyet szolgálni akarunk, nem lehet csak néhány ezer család tulajdona, s ezért minden eszközt meg kell ragadnunk, hogy a társadalom említett osztályaihoz is hozzáférhessünk.” Programadó szavaiból kitetszőleg nemzedék- és társadalmi különbségeket áthidalva, egységes nem-

zeti öntudat megteremtésével akarta kiépíteni a trianoni elesett állapotunkból kivezető utat. Szekfű Gyula tehát a Magyar Szemle körül összefogni törekedett mindazon tényezőket, amelyek a nemzeti műveltség gondolatának értékes hordozói lehetnek. Igyekezett a lehetőségig megismerni olvasóközönségét, amelynek szerkesztett. Átnézegette az előfizetők kartotékját, tanulmányozta foglalkozás szerinti megoszlásukat s évről évre figyelemmel kísérte az új előfizetők és a korszerűbb vizekre evező lemondók névjegyzékét. Nem a négy falnak, a magyar életnek dolgozott.

A Magyar Szemle cikkei nem jutottak el társadalmunk szélesebb rétegeihez. De nem is ez volt a folyóirat célkitűzése. Nem kívánt a napi sajtóval versenyezni, beérte azzal, hogy irányokat adjon annak a néhány ezer embernek, akik nálunk a magasabb nemzeti műveltség letéteményesei. Szekfű Gyula munkatársai különböző vallású, gondolkodású és pártállású emberekből állottak. Öregek és fiatalok, konzervatívok és radikálisok, akiket azonban mind összekötött a nemzeti műveltség terjesztésének vágya. A nemzeti életet megmérgező felekezeti és pártellentétek, az idősebb korosztályok és a fiatalság harca feloldódott a Magyar Szemle közös eszmei céljaiban. Mert abban valamennyien megegyeztek, hogy a magyar nemzeti műveltség egységes és oszthatatlan, amikor tehát ezt az egységes magyar műveltséget szolgálják, ugyanakkor az egységes magyar nemzeti eszmét terjesztik. így forrt egységbe Szekfű Gyula munkatársi gárdája azokból az értelmiségi elemekből, akik tisztában

vannak jelenünk ősi gyökereivel s kultúránk népi kapcsolataival, ezek felkutatásán hittel fáradoznak s munkájukat európai stílusban végzik.

Szekfű Gyula legszűkebb baráti körének tagjain s még néhány kitűnő szakemberen kívül, kiknek tanácsait szakkérdésekben gyakran kikérte, legszívesebben a fiatalokkal dolgoztatott folyóiratában. A húszas és harmincas évek ifjúságának problémáival különösen sokat foglalkozott; hiszen a szebb magyar jövőről táplált reményeit e felnövekvő új generációkhoz fűzte. Kortársai közt alig van, aki a fiatalság lelki világához annyira közel tudott volna férkőzni, mint ő. Bizalmukat teljesen bírva, igyekezett értékeiket felkutatni s forrongó vágyaikat, törekvéseiket a nagy nyilvánossággal megismertetni. Emlékszem, az 1930-as évek elején, egy közgyűlési vacsorán, az ünnepi asztal végén valahol, akkori „fiatalok” egyöntetűen állapítottuk meg, hogy nincs még egy folyóirat, amelyben a fiatalságnak minden mondanivalóját és problémáját oly gátlás nélkül, oly szabadon és bátran meg lehetne írni, mint a Magyar Szemlében. Ez a teljes lelkiismereti szabadság és függetlenség, amelyről nem kell sokat bizonygatnunk, hogy a fiatalság számára (s még hozzá az 1930-as évek elején!) mit jelentett, a Magyar Szemle Társaság s Szekfű Gyula szerkesztő emelkedett, tiszta szellemi légköréről legjobban tanúskodik. Nem csoda, hogy a fiatalság valósággal özönlött Szekfű Gyula Magyar Szemléje felé; folyóiratát elárasztotta kéziratokkal s a megírandó témák tömegével, amelyből a szerkesztő — a szerzők és témák fajsúlya szerint — hol többet,

hol kevesebbet válogatott. Mindenesetre hozzátartozott szerkesztői művészetéhez az az eljárás, hogy nemcsak a legközelebbi szám részére adott megbízásokat, hanem hónapokkal, sőt évekkel előre, hatnyolc-tíz témához is hozzájárult, ha ismerte munkatársait s teljesen megbízott bennük. Mert tudni kell, hogy Szekfű Gyula munkatársi gárdájába bekerülni a fiataloknak nem volt éppen könnyű feladat. Ha „a Professzor úr” önkéntes jelentkezés helyett maga kért fel valakit egy-egy cikk megírására, az bizony nagy dolog volt, olyanféle örvendetes esemény, mint mikor a középkori ifjút lovaggá ütötték. Nyilatkozatok s levelek tömege igazolja ezt, de mutatja az a körülmény is, hogy nem egy fiatal tehetség éppen a Magyar Szemlében megjelent cikkeivel tűnt fel s e folyóirat becsülete támogatta emelkedő pályafutását. A Szemlének mindenki legszebb témáját tartogatta, s igyekezett cikket tőle telhetőleg remekbe alkotni. A szerzők gyakran inkább késtek, inkább kitolták a terminust, de elsietett fogalmazvánnyal jelentkezni szinte nem is mertek. Innen van aztán, hogy a Magyar Szemle évfolyamai a tanulmányoknak oly gazdag rezervoárját alkotják, amelyből már eddig is több gyűjteményes kötet született. Akik így fogták fel kapcsolatukat a Magyar Szemlével, s abban nem az aktív miniszterelnök *vezetése* alatt működő társaság folyóiratát tisztelték alázatosan és korszerűen, hanem hivatásteljesítését becsülték s nemzeti és kulturális törekvéseit szolgálták: azok váltak Szekfű Gyula legközvetlenebb munkatársaivá.

Ha az ember átlapozza a Magyar Szemlének

Szekfű Gyula által szerkesztett 135 vaskos kötetét, ezt a kisebb fajta könyvtárt kitevő opuszt, a cikkek rengetegében lehetetlen föl nem ismerni bizonyos harmóniát, amely a témák változatait határozott szerkezeti egységbe foglalja. Egy életmű összhangja ez, egy mélyen átélt gondolatrendszer — a nemzetnevelési gondolat — csodálatos kisugárzása. Folyóiratot sokféleképpen lehet szerkeszteni. Ezt híres szerkesztők emlékiratai és kávéházi diskurzusok nélkül is könnyen meg lehet állapítani. Végy kezudbe egy folyóiratot, lapozd át különböző számait, tanulmányozd cikkeit, mérd le íróit, vesd egybe tanításait és a közleményekből kiáradó szellemet: s tisztába jössz szerkesztésének elveivel és körülményeivel, ha a szerkesztő egyetlen sorban sem fejtette is ki nézeteit. Úgy is lehet folyóiratot szerkeszteni, hogy a szerkesztő összegyűjti az íróasztalán felgyűlt postát, a kéziratokat átfutja, vagy esetleg kiadja elolvasásra albérletbe famulusainak s az ekként valamelyest átszűrt anyagot nyomdába küldve a lapterjedelmet kutyanyelvekből sebtében kitölti. Lehet így is, sőt még ennél kevesebb fáradással és törődéssel is — csak amúgy félvállról — szerkeszteni lapot vagy lapokat. A Magyar Szemle Szekfű Gyula szeme *előtt* született a kéziratból a megjelenésig. Nem átalotta a korrigálás hálátlan mesterségét is végezni, s nekem különös öröm emlékezni arról, hogy ebben a munkában milyen szívesen fogadta a főtítkári tisztséggel azelőtt egybe nem kötött segédszerkesztői minőségben való közreműködésemet. Lelkiismereti probléma volt számára, hogy a folyóirat nyomdai előállítására és külső meg-

jelenése mintaszerű legyen. A lapzárta ugyan minden hó 10-én vagy 15-én volt, de a különösen időszzerű cikkeket pl. a külpolitikai szemlét a szerkesztőség mindig csak az utolsó percben kapta, s így a szám elkészülése tulajdonképpen a megjelenés napjáig állandó munkát jelentett.

A folyóirat tartalmi és formai színvonalának biztosításáért sem fáradtságot, sem melléktekintetet nem ismert. Szorosan tartotta magát ahhoz az elvhez, hogy sem nagy nyilvánosság előtt elhangzott előadásokat, sem részleteiben már megírt témákat újra pertraktálni a Szemlében nem lehet. Munkatársainak nemcsak témákat és feladatokat jelölt ki, nemcsak a szerkesztőségben s havi dolgozótársi összejöveteleken foglalkozott velük, hanem stílári tekintetben is számos ösztönzést adott nekik. Szekfü Gyula, a művészi esszé-stílus mestere, nem elégedett meg azzal, hogy érdekes és értékes tartalmú cikkeket közöljön. A Magyar Szemlében éppen azt a régi óhajt igyekezett kielégíteni, hogy a szakemberek mondanivalójukat élvezetes, könnyed formában fejezzék ki. Gyakran s szuverén módon élt a szerkesztői jogokkal. Vagy egyszerűen visszaküldte a cikket gyökeres átdolgozás végett, vagy sajátkezűleg kijavította a kifogás alá eső részeket; egy-egy szó beszúrása, törlése, vagy némi mondat szerkezeti módosítás után csodálatosan frissen, szinte újjászületve kerültek ki a kéziratok a tolla alól. Egyetlen esetről sem tudok, hogy dolgozótársai akár ezt, akár azt az eljárást rossz néven vették volna, annyi szerénységgel s tapintattal kezelte a szerkesztői jogokat. De ha másképp lett volna is, a magasabb

célokra tekintő szerkesztőt bizonyára az sem befolyásolja működésében. A jó tollforgatók stílusát tisztelte s a legegényebb vonásokon sem változtatott. Egy-egy tájszó, egy-egy különös mondathangsúly, vagy akárcsak egyszerű pontozási sajátosság, ha valódi irányt tükrözött, a folyóiratban másíthatlanul, híven őrizi írója egyéniségét. Tudta, hogy egy jó Magyar Szemle-cikket megírni, (pláne az ideális 6-8 lapnyi terjedelemben) nem könnyű s nem mindig hálás feladat. De amikor egy-egy szerinte is „aránylag elég jól sikerült” számot állított össze, súlyt vetett arra, hogy a közlemények fokozott publicitást nyerjenek.

A folyóirat színvonala, tökéletesítése érdekében képes volt bármilyen áldozatot meghozni. Kezdtől fogva jelentős tiszteletdíjat biztosított munkatársainak, mintegy követendő példát mutatva más kiadóknak is, akik köztudomás szerint leginkább a szerzőkön szeretnek takarékoskodni. 1936-tól kezdve műmellékletekkel gazdagította a kitűnő tipográfiai kiállítású folyóiratot, ezzel is fokozni akarván tartalmi értékét. Hogy a különböző vállalatok milyen szöveget helyeznek el a lap hirdetési mellékletein, az éppen úgy nem volt közömbös számára, mint hogy melyik kéziratot szedje a nyomda kisciceróval, melyiket borgisszal, mely részeket petittel, mi legyen a cikkek sorrendje, minden számba kerüljön „tárca” (szórakoztató jellegű zárócikk), milyen újdonságokat ismertessen a „Könyvszemlében” s „A hónap könyve” c. kedvelt rovatában, és végül milyen üzeneteket tartalmazzon az olvasókhöz *intézett* „levél” a hirdetési melléklet első lapján?

Közönségünk Szekfű Gyula szerkesztői tevékenységének csupán kész eredményeit ismeri, a friss folyóiratszámokat, amelyeket minden hónap elsején pontosan kézhez kapott. De nem ismeri az egyes számok között rejlő hatalmas műhelymunkát. A felsorolt apró műhelytitkok külön-külön nem sokat mondanak, de együttesen talán mégis elárulnak annyit, hogy Szekfű Gyula e tisztét nem szürke robotként töltötte be, hanem legkisebb szerkesztői ténykedésével is hivatást teljesített. Szerkesztői elveit és újításait már néhány év múlva számos folyóirat követi.

E roppant elfoglaltság egymagában képes volna lekötni bárkinek egész napi munkaidejét. De Szekfű Gyula szerkesztői tevékenysége csak egyetemi tanári teendőinek ellátása mellett végzett különmunka volt: az alkotás és pihenés óráitól elvont szabadidő feláldozása. Hogy azután az egyetemi előadások és egyéb hivatalos kötelezettségek, valamint a szerkesztői tevékenység mellett egyidejűleg egész sor klasszikus értékű tudományos művet is alkothatott, azt már csak az tudja teljesen megérteni, aki ismeri páratlan munkabírását, hallatlanul könnyed íráskészségét és diákos szorgalmát.

Legnagyobb történészünket tiszteljük benne, Ranke magyar pendantját, mégis valósággal megdöbbenünk, amikor szinte észrevétlenül rájövünk arra, hogy nemcsak szaktudománya s a rokontudományok legrejtetteb útvesztőiben mozog otthonosan, hanem úgyszólván az egész magyar élet pulzusán rajta tartja kezét, s még a mai túltermelés mellett is alig van magyar könyv, folyóirat és újság

— az irodalomalatti apró nyomtatványokat sem véve ki — melynek tartalmáról akár teljes elolvasás, akár más úton pontos tudomása ne volna . . .

El kellett mondanunk mindezt, hogy világosan álljon előttünk szerkesztői tevékenységének nemcsak belső, tartalmi értéke, hanem külső, mennyiségi terjedelme is. Mert a tudós szerkesztőt s a fáradhatatlan, munkás embert a kettő együtt magyarázza. Szekfü Gyula hosszú időn, húsz éven át külügyminisztériumi tisztviselő volt s mint egyszer mondotta nekem, szerette a hivatalnoki munkát. Megszokta a hivatali pontosságot, a vállalt munka lelkiismeretes elvégzése vérvé vált. A hivatali pontosságon, hatalmas munkakészségen és játszi könnyedségű fogalmazáson kívül hihetetlen műhelybeli igénytelenséget hozott magával. Három éven keresztül adatott meg számomra a szerencse, hogy vele közös szerkesztőségi szobában dolgozhassam. Míg ő a szemközti asztalon ötven vagy száz kéziratból válogatta ki a közölhető tizenötöt, azalatt én a Társaság ügyvitelét intéztem; közben olykor kérdésekkel ostromoltam, időszerű vagy időszerűtlen, főleg pedig korszerűtlen kérdésekkel, amelyekre legtöbbször határozott, de mindig szabatos választ kaptam ... Ezt megelőzőleg is volt még három esztendő, amikor szintén vele közös helyiségben működtem. Az Egyetemi Könyvtár régi tanári dolgozószobájában, amely egyúttal az intézet titkári hivatala volt még akkor, adminisztráltam. Szólt a telefon, kopogtak az írógépek, mi diktáltunk és hangosan tárgyaltunk, feleket, ügynököket és pénzbeszedőket igyekeztünk lebeszélteni az állandó molesztálás-

ról. . . Azalatt Szekfű Gyula az ablak melletti egyik dolgozóasztalánál, mint a világ legcsendesebb szigeten föliánsokba, sokszázéves forrásművekbe, felvágatlan könyvek és disszertációk özönébe merülve, elmélyülten végezte a Magyar Történet roppant adatgyűjtő munkáját... És látni kell fogalmazványait is, ezeket a miniatűr betűkkel rótt s szinte egyetlen javítás, törlés nélkül folyó sűrű betűbarázdákat, amelyekben gondolat és forma klasszikus tökéletességgel ölt egyszerre testet, hogy megérthessük, miként tudott Szekfű Gyula rendkívüli elfoglaltsága mellett is oly sokoldalú, gazdag munkásságot kifejteni.

Szeretnék még egypár szóval kitérni arra, hogy mit is jelentett „a Professzor úr” legközvetlenebb munkatársai, a szerkesztőségi és kiadóhivatali tisztviselők körében? Szekfű Gyula valóságos atyja volt a tisztviselő gárdának; igazi páter familias. A tisztviselők ugyanazzal a biztonságos érzéssel vették körül, mint a gyermekek atyjukat. Az irányában megnyilvánuló tisztelet őszinte szeretettel egyesült s abban a boldog tudatban oldódott fel, hogy törekvéseiben közvetlen munkatársai lehetnek. A föltétlen bizalom és ragaszkodás érzése tölti el egész környezetét. Szekfű Gyula erre a bizalomra szinte fel is hatalmaz mindenkit közvetlen, szerény magatartásával. Sohasem parancsolt, legfeljebb kért, de halk kérését környezete több figyelemmel teljesítette, mint másnak hangos parancsát. Valóban csak szerénysége szüntetheti meg azt a nagy szellemi távolságot, amelyet pl. a kezdő kistisztviselő, vagy akár a szerkesztőségi altiszt érezhet vele szemben.

Szekfű Gyula egyenrangú félként beszél mindenki-vel. Nem a tudós professzor, nem közéleti előkelőségek bizalmas barátja, csupán az ember, a mélyen vallásos, sokat tapasztalt s csalódott ember áll mindig előtted. Innen van, hogy az altiszt és a kifutógyerek is teljes bizalommal fordulhatott hozzá ügyes-bajos dolgaival. A Pista gyereknek vagy a Laci fiúnak (Szekfű Gyula őket is X. úrnak meg Y. úrnak szólította) kis élete problémája „a Professzor úr” szemében mindig volt ugyanolyan fontos, mint a nagybefolyású ismerősök és barátok ügyei...

Szekfű Gyula a szerkesztőségben példamutató előmunkás volt. Kora reggeltől a késő déli órákig, olykor délutánonként is, íróasztalánál ült, olvasott, korrigált, leveleket diktált (naponta 30-40-et is), telefonált és tárgyalt. Pontosságával és hatalmas munkateljesítményével annyira varázsa alatt tartotta a tisztviselőkart, hogy távollétében, látatlanul is magukon érezték átható tekintetét. Ez a kapcsolat „a Professzor úr” és a szerkesztőség között annyira szoros és állandó volt, hogy amikor 1938 végén, súlyos betegsége következtében megvált a szerkesztéstől, mint a szerkesztőbizottság alelnöke is sűrűn bejárt telefonos és írógépes műhelyünkbe s tanácsaival és útmutatásaival mai napig vezetőnk és példaképünk maradt.

A Magyar Szemle fennállása óta a legritkább esetekben vitte belső ügyeit, csendes műhelyének eseményeit a nagy nyilvánosság elé. Most, hogy ez ünnepi alkalommal kivételesen eltértünk ettől az általános gyakorlattól, meg kell vallanom: nem

könnyű feladat a szerkesztőségi közös munkáról beszámolni. Nemcsak azért, mert a nap-nap után folyó szerkesztőségi munka végeredményben nem sok szenzációt nyújt a külső érdeklődőnek, hanem főleg azért, mert az emlékezés önkénytelenül is szubjektív megnyilatkozásokra vezet. Márpedig amily közvetlen és családiasán bensőséges Szekfű Gyula barátai és ismerősei körében, ahol a jóbarát őszinte nyíltságával s remek előadásával nyilatkozhatik nagy és kis dolgokról, éppoly zárkózott és tartózkodó kifelé, a nagy nyilvánosság számára. Nekem az a kitüntető, bizalmas feladat jutott osztályrészemül, hogy ezekről a szerkesztőségi évekről nyilatkozzam, de ugyanakkor képzeletben látom a Professzor úr borongó homlokát s néma neheztelését, amiért súlyos dilemmámat nem tudom másképp megoldani, mint úgy, hogy az ő szerényen visszahúzódó életformáját s férfias tartózkodását — akaratlanul is talán — profanizálom. Szolgáljon mentésemül, ami egyúttal ihletőm is volt, hogy e jubiláris alkalommal nemcsak a magam nevében szóltam, hanem Szekfű Gyula számos munkatársa helyett is. Es nem is annyira a nagy nyilvánosságnak szóltam, hanem inkább csak a magyar értelmiség zártabb körének, ahol Szekfű Gyulát — legalább írásain keresztül — mindenki jól ismeri. Így ez a vázlat csak halvány visszfénye a nagy nemzetnevelőről mindnyájunkban élő és elevenen ható arcképnek.

Bisztray Gyula

SZEKFŰ GYULA MŰVEI*

Adatok Szamosközy István történeti munkáinak kritikájához. Budapest, 1904. 86 l.

Szamosközy műve az 1594. év eseményeiről. (Századok, 1908. 214-244. 1.)

Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához. (Történelmi Tár. 1911. 1-36. 1.)

Serviensek és familiárisok. Budapest, 1912. 122 l.

Az osztrák központi kormányservek történetének irodalma. (Történeti Szemle, 1912. 185-219. 1.)

A száműzött Rákóczi. Budapest, 1913. M. Tud. Akadémia. 418. l.

Die Servienten und Familiären im ung. Mittelalter. (Ungarische Rundschau, 1913. 524-557. 1.)

Két historiographus Castaldo erdélyi seregében. (Századok, 1914. 17-33. 1.)

Felelet a száműzött Rákóczi dolgában. (Akadémiai Értesítő, 1914. 25-260. 1.)

Ujabb válasz bírálóimnak. (Történelmi Szemle, 1914. 452-480. 1.)

Megjegyzések Márki nyilatkozatára. (Történeti Szemle, 1914. 635-637. 1.)

A budai basák magyar nyelvű levelezése. I. k. Szerk.: Takáts S., Eckhart F., Szekfű Gy. Budapest, 1915, 546 l.

A hódoltságkorabeli török történetírók. (Történeti Szemle 1916. 321-353., 449-479. 1.)

Török történetírók. III. k. Sajtó alá rendezte: - -. Budapest, 1916. 446 l.

Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit? Budapest é. n. 143 l.

Der Staat Ungarn. Stuttgart-Berlin, 1918. 224 l.

A magyar állam életrajza. Budapest, é. n.

Három nemzedék. Budapest, 1920. Egyetemi Nyomda. 332 l.

Széchenyi igéi. Budapest, 1921. 254 l.

Die ungarische Geschichtsforschung und die Wiener Archive. (Historische Blätter, 1921.)

A magyar bortermelő lelki alkata. Pécs, 1922. Minerva. 83. l.

Faji sajátságaink a gazdaságtörténet világánál. (Minerva, 1922. 143-186, 270-304. l.)

Geschichte des ungarischen Weinbaus. (Ung. Jahrbücher, 1923. 47-57. l.)

Történetpolitikai tanulmányok. Budapest, 1924. 139. l.

A házi-, udvari és állami levéltár Bécsben. (Levéltári Közlemények, 1924. 18-54. l.)

Világtörténet és magyar történet. (Klebelsberg-émlékkönyv. Budapest, 1925. 35-43. l.)

Az erdélyi probléma. (Napkelet, 1925. 453-466. l.)

Széchenyi ünnepe. (Napkelet, 1925. II. 347-350. l.)

Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. Budapest, 1926. 664 l.

Gragger Róbert művelődésünk történetében. (Gragger Róbert-émlékezete. Budapest, 1927. 28-42. l.)

A katolikus történetírás Magyarországon. (Magyar Katolikus Almanach. Budapest, 1927. 695-700. l.)

A magyar folyóirat problémája. (Magyar Szemle I. k. 1927. 1-4. l.)

Kossuth. (Budapesti szobrának leleplezésekor.) (Magyar Szemle I. k. 1927. 293-296. l.)

Surányi Miklós kortörténete. (Magyar Szemle I. k. 1927. 415-417. l.)

Rusworm gróf „gyáva” magyarjai. (Napkelet, 1927. I. 426-431. l.)

A magyar nagybirtok történeti szerepéről. (Magyar

Bethlen Gábor. Budapest, 1929. Magyar Szemle Társaság. 314 l.

Magyar történet (Hóman Bálinttal együtt). Budapest é. n. I-VII. k. (Szekfütől a III. kötet második felétől kezdve.)

Kritika és terror. (Magyar Kultúra. 1929. 251-256, 300-305. 1.)

A „turáni-szláv parasztállam”. (Magyar Szemle V. k. 1929. 30-37. 1.)

A négy egyetem. (Magyar Szemle VI. k. 1929. 322-331. 1.)

Az ifjúság társadalomszemlélete. (Magyar Szemle VIII. k. 1930. 207-214. 1.)

A politikai történetírás. (A magyar történetírás új útjai. Budapest, 1931. Magyar Szemle Társaság. 395-444. 1.)

Sufflay Milán tragédiája. (Magyar Szemle XI. k. 1931. 377-383. 1.)

Trianon revíziója és a történetírás. (Magyar Szemle XII. k. 1931. 328-337. 1.)

A történet mechanizálása. (Magyar Szemle XIII. k. 1931. 331-341. 1.)

Van-e katolikus közvéleményünk? (Magyar Kultúra, 1932. 161-165. 1.)

Károlyi Árpád, a történetíró. (Károlyi Árpád-émlékkönyv. Budapest, 1933. 5-27. 1.)

Három nemzedék és ami utána következik. Budapest é. n. 508. l.

Az erdélyi tolerancia körül. (Katolikus Szemle, 1934. 662-668. 1.)

Erdélyiek és felvidékiek a pesti utcán. (Magyar Szemle XXI. k. 1934. 279-281. 1.)

Népiség, nemzet és állam. (Magyar Szemle XXII. k. 1934. 5-13. 1.)

Bethlen István gróf és a Magyar Szemle. (Magyar Szemle XXII. k. 1934. 285-288. 1.)

Magyar történet 2. kiadás. Budapest, 1935-1936. (I-V. k.)

A mai Széchenyi. Budapest é. n. Révai. 488 l.

A magyarság és kisebbségei a középkorban. (Magyar Szemle XXV. k. 1935. 5-13. 1.)

A vallási türelem és a hazai puritanizmus. (Theologia,

Politikai érzékünk társadalmi alapjairól. (Magyar Szemle XXVI. k. 1936. 297-306. 1.)

Németh László és az ifjúság vezetése. (Magyar Szemle XXVIII. k. 1936. 161-167. 1.)

Előszó a Regnum egyháztörténeti évkönyv I. kötetéhez. Budapest, 1936. 3-6. 1.

Ungarn und seine Minderheiten im Mittelalter. (Südost-deutsche Forschungen, 1936. 16-28. 1.)

La Hongrie médiévale et ses minorités. (Nouvelle Revue de Hongrie, 1936. 520-527. 1.)

A magam és mások ügyében. (Korunk Szava, 1937. 708-712. 1.)

Schittenhelm Ede. (Magyar Szemle XXX. k. 1937. 223-231. 1.)

Szent István a magyar történet századaiban. (Szent István-émlékkönyv III. k. Budapest, 1938. 1-80. 1.)

Nem vagyunk bujdosók. (Magyar Szemle XXXII. k. 1938. 391-396. 1.)

A magyar jellem történetünkben. (Mi a magyar? Budapest, 1939. Magyar Szemle Társaság. 489-556. 1.)

Lírai történeteszemlélet. (Magyar Szemle XXXVI. k. 1939. 297-306. 1.)

A legújabb nemzetiségi törvényjavaslat. (Magyar Szemle XXXIX. k. 1940. 1-10. 1.)

Magyar katolikus történetfelfogás. (Katolikus írók új magyar kalauza. Budapest, é. n. 396-418. 1.)

Szent magyarok. (Hősök és szentek. Budapest, 1941. 5-17. 1.)

Völker im mittelalterlichen Ungarn. (Ungarn, 1941. 705-717. 1.)

The doctrine of the holy crown. (Danubian Review, 1941. 2. sz. 1-7. 1.)

Állam és nemzet. Budapest, 1942. Magyar Szemle Társaság. 372. 1.

Il carattere ungherese nella storia. (Michèle Babits-Giulio Szekfű: Degli ungheresi due saggi. Budapest, 1942. 68-142. 1.)

A magyarság és a szlávok. (Szerk.) Budapest, 1942. Franklin-Társulat. 278 1.

TARTALOM

<i>Gróf Bethlen István: Előszó</i>	3
<i>Eckhardt Sándor: Évfordulón</i>	7
<i>Kosáry Domokos: A történetíró</i>	17
<i>Csapody Csaba: Katolicizmus</i>	40
<i>Gogolák Lajos: Nemzetpolitika</i>	32
<i>Kovács Imre: Szekfü Gyula és a nép</i>	64
<i>Zolnai Béla: Az író</i>	75
<i>Bisztray Gyula: A „Magyar Szemle”</i>	86
<i>Szekfü Gyula műveinek bibliográfiája</i> ...	109

Ez a könyv
a

MAGYAR SZEMLE

1943. évi májusi számából
készült külön kiadás

MAGYAR SZEMLE

a magyarság nagy nemzeti folyóirata

Kiadja a Magyar Szemle Társaság

Szerkesztő bizottság:

Gróf *Bethlen István*
elnök

Szekfü Gyula
alelnök

Szerkeszti:
Eckhardt Sándor

Előfizetési ára magánszemélyeknek évi 12.- P,
közületeknek, jogi személyeknek évi 24.- P.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, V., Vilmos császárvút 26.
Telefon: 328-786